

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Pauliina Kolde
„Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile“
Bakalaureusetöö

Juhendajad:
Leena Kurvet-Käosaar,
Rutt Hinrikus

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	2
1. Kirjad biograafia allikana	4
1.1. Vajadus kirjanike biograafiate järele	4
1.2. Kirjavahetuste kirjutamise, kogumise ja avaldamise ajalugu	5
1.3. Kirjavahetuste uurimine	7
2. Marie Underi elulugu.....	10
3. Ivar Ivaski elulugu	15
4. Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile	18
4.1. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse kõige aktiivsem periood 1958–1963.....	19
4.2. Isiklikumad teemad Marie Underi kirjades Ivar Ivaskile	24
4.3. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse jähinemine	27
4.4. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetus kui kultuuripärand.....	34
5. Marie Underi luuletõlkes koostöös Ivar Ivaskiga	36
5.1. Aleksandrs Čaksi luuletuste tõlkimine.....	36
5.2. Ivar Ivaski luuletuste tõlkimine	37
5.3. Henrikas Radauskase luuletuste tõlkimine	38
5.4. Boriss Pasternaki luuletuste tõlkimine	40
Kokkuvõte.....	45
Arhiiviallikad koos lühenditega	47
Kirjandus.....	47
Lisa 1.....	50
Lisa 2.....	51
Summary	52

Sissejuhatus

Eesti ühe väljapaistvaima luuletaja Marie Underi (1883–1980) ja eesti juurtega kirjandusteadlasest ja luuletajast kosmopoliidi Ivar Ivaski (1927–1992) kirjavahetus sai alguse 1957. aastal ja kestis 1972. aastani. Kahe eri põlvkonnast pärit eesti luuletaja kirjavahetus on suure kirjandus- ja isikuloolise tähtsusega, ning eriti väärtuslikuks teeb selle asjaolu, et Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetusest on säilinud mõlema kirjavahetuse osapoole kirjad.

Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetust hoitakse Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi käsikirjade osakonnas. Kuna lisaks Marie Underile oli Ivar Ivaskiga kirjavahetuses ka Underi abikaasa Artur Adson ja Marie Under saatis kirju ka Ivar Ivaski abikaasale Astrid Ivaskile, siis säilitatakse mõlema perekonna kirjavahetust ühise tervikuna Marie Underi ja Artur Adsoni kogus, fondis 180. Ivar Ivaskilt ja Astrid Ivaskilt on säilinud kokku 307 kirja, mis on saadetud Underile ja Adsonile aastatel 1957–1979. Underilt ja Adsonilt säilitatakse fondis kokku 246 kirja, mis on saadetud aastatel 1957–1972.

Selleks et saada kirjavahetustest terviklikku pilti, tuleb uurida mõlema osapoole kirju. Niivõrd suuremahulise kirjavahetuse uurimine, nagu seda on Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetus, ületaks aga mitmekordselt bakalaureusetöö mahtu. Seetõttu soovitas Rutt Hinrikus, kes selle kirjavahetuse mulle bakalaureusetöö teemana välja pakkus, et uuriksin vaid Marie Underi kirju Ivar Ivaskile. Kuna Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetust ei ole publitseeritud, siis on käesoleva, arhiivitööl põhineva bakalaureusetöö eesmärk anda ülevaade Marie Underi kirjadest Ivar Ivaskile. Selleks, et Marie Underi isikust ja tema kirjadest Ivar Ivaskile paremat kujutluspilti edasi anda, kasutan töös palju väljavõtteid kirjadest. Näitena on lisatud Marie Underi kiri Ivar Ivaskile 1958. aasta 5. novembrist Lisas 1 ja Lisas 2.

Bakalaureusetöö jaguneb viieks osaks. Esimeses, teoreetilises peatükis keskendun küsimusele, miks on oluline uurida kultuuritegelaste kirjavahetusi ja miks ühiskond tunneb huvi ja vajadust kirjanike biograafiate järele. Teises alapeatükis teen ülevaate kirjavahetuste kirjutamise, kogumise ja avaldamise ajaloo kohta, ning kolmandas alapeatükis keskendun kirjavahetuste uurimise ajaloole ja sellele, mida uurijad kirjavahetusi uurides oluliseks peavad.

Teises ja kolmandas peatükis annan ülevaate Marie Underi ja Ivar Ivaski eluloost. Marie Under on küll eesti kirjandusajaloo üks tuntumaid isikuid, kuid Ivar Ivask, kes on samuti eesti kultuuriloos

oluline isik, vajab laiemale üldsusele rohkem tutvustamist. Ülevaade elukäigust annab vajaliku konteksti selleks, et nende kahe kultuuritegelase kirjavahetust paremini mõista, sest see aitab kirjavahetust paremini kirjavahetajate isiklikku ning ühiskondlikku konteksti asetada.

Bakalaureusetöö neljandas peatükis annan ülevaate Marie Underi kirjadest Ivar Ivaskile. Kuna kirjavahetus kestis kokku 16 aastat, siis olen parema ülevaate andmiseks jaganud kirjavahetuse kahte perioodi. Esimeses alapeatükis käsitlen kirjavahetuse kõige aktiivsemat perioodi aastatel 1958–1963, teises alapeatükis teen ülevaate isiklikematest teemadest, mida Under enda kirjades Ivar Ivaskile jagas ning kolmandas alapeatükis käsitlen Marie Underi kirju Ivar Ivaskile nende kirjavahetuse jahenemise perioodil, mis sai alguse 1963. aastal. Neljandas alapeatükis käsitlen Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetust Underi biograafia juurde kuuluvana.

Kuna Marie Under ja Ivar Ivask olid mõlemad luuletajad ning nende kirjavahetus keskendus suures osas luule üle arutlemisele ja luule tõlkimisele, siis käsitlen bakalaureusetöö viimases, viiendas peatükis Marie Underi luuletõlkeid, mis sündisid koostöös Ivar Ivaskiga, kes motiveeris Underit luulet tõlkima ning oli tema tõlgete kriitiliseks toimetajaks. Viies peatükk on jagatud neljaks alapeatükiks, millest igaüks käsitlen Underi luule tõlkeid eri autorite luuletustele.

1. Kirjad biograafia allikana

Lugedes Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Marie Underi kirju Ivar Ivaskile, tekkis mul tahes tahtmata küsimus, miks ma seda teen? Hakkasin kahtlema selles, kui eetiline on lugeda teiste isikute isiklikke kirju ja neis sisalduvat hiljem avalikustada, ning kas see teguviis on rohkem õigustatud, kui tegemist on kultuurilooliselt oluliste isikutega. Järgnevas kolmes alapeatükis proovin leida vastust küsimusele, miks ühiskond tunneb huvi ja vajadust kirjanike biograafiate järele, ning uurin kirjavahetuste kirjutamise, kogumise, avaldamise ja uurimise ajalugu, et paremini mõista kirjavahetuste väärtust biograafia allikana.

1.1. Vajadus kirjanike biograafiate järele

Biograafia kui teose retseptsiooni mõjutava teksti küsimus kerkib esile eelkõige just kirjanike puhul, sest ilukirjanduse ehitusaineks on loomulik keel, mis on kõige hoomatavam, vahetum ja seeläbi ka problemaatilisem vorm (Lotman 2006: 94). „Nõudlus autorite biograafiate järele varjab vastuseotsinguid kirjanduse olemuse kõige fundamentaalsematele küsimustele: *mis on kirjandusteos? Miks luuakse kirjandusteoseid?*“ (Lotman 2006: 94). Lisaks kirjaliku kunsti olemuse tõlgendamise vajadusele, peitub biograafiate loomise vajadus ka kultuuri sügavamates mehhanismides (Lotman 2006: 95).

Kirjaliku kultuuri algusaegadel vastas kõik kirjepandu *a priori* „tõele“, st et teate usaldusväärsuse tagatiseks oli fakt, et see oli üles kirjutatud. Õigus tekste kirja panna oli vaid kõrge kultuurilise staatusega isikutel, kelle teoste usaldusväärsus oli väljaspool kahtlust. Kehtis põhimõte, et miski „kivisse raiutu, vaske lõigatu või pärgamendile kirjutatu, kantslist mahaõeldu, värsis või sakraalses keeles väljendatu ei saa olla väär“ (Lotman 1991: 320). Tõesust ei määranud jutustaja isik, sest ta ei loonud teadet, vaid kõigest nõ esitas seda (Lotman 1991: 320).

Kui kultuuri areng jõudis sinnamaale, et teksti autor lakkas olemast passiivne sõnumi edastaja ja omandas aktiivse looja staatuse, siis kaotas tema loodud tekst aprioorse tõesuse ja sõnumi „tõesuse“ tagatiseks muutus kirjanik ise, tema isiklik ausus ja laitmatu reputatsioon. Sellest tulenevalt tekkis vajadus autori biograafia järele, ning sellest kujunes tema teoste lahutamatu kaaslane. (Lotman 1991: 319–320)

Et lugeja huvi kirjanike kui suurmeeste eraelu vastu seisneb tekstikeskse inimkultuuri vajaduses kirjanikke mäletada ja teose vastuvõtja püüus autoriga samastuda, võib vajaduses biograafiate järele näha püüdu „omastada“ autori loomingut. Olenemata sellest, kas nähtust vaadelda kultuurimehhanismi või tekstikommunikatsiooni tasandil, on kirjalik kunst „võõras“ ning biograafia kui elulugu see, mis toob autori tavainimesele lähemale, ning muudab tema teose „omaks“. See kehtib nii juhul, kui biograafia peab kinnistama kirjaniku kultuuri mällu (sest teos kui „võõras“ teeb seda vaid lühiajaliselt), kui ka siis, kui biograafiast otsitakse kinnitust teksti „tõesusele“ või seletust teose olemusele. (Lotman 2006: 96) Kirjaniku biograafia omandab seega kirjandusfenomeni „oma“ ja „võõra“ eristuse aspektist vaadates loomingualaste mittekunstiliste tekstide seas kirjandusteooriate ja -kriitika kõrval olulise rolli (Lotman 2006: 97).

1.2. Kirjavahetuste kirjutamise, kogumise ja avaldamise ajalugu

Kiri, kirjalik läkitus ühelt inimeselt teisele, on peaaegu sama vana kultuurinähtus kui kirjutamiskunst ise. Vanad egiptlased ja babüloomlased kirjutasid kirju papüürusele ja savitahvlitele juba rohkem kui tuhat aastat e.Kr. Kirjavahetus oli sellel ajal valitsejate ja riikide vahelise diplomaatilise ja majandusliku läbikäimise vahendiks, isiklike probleeme selles ei puudutatud. Antiikkultuuris kujunes kirjast eriline laiemale avalikkusele määratud epistolaarne kirjandusžanr, mida kasutasid nii poliitikud kui poeedid. Vanad kreeklased ja roomlased kirjutasid juba ka isiklikest asjadest. (Aaver 1998: 72)

Võib arvata, et umbes sama vana nähtus kui kirjade kirjutamine on ka nende kogumine. Kirju, nagu ka kõiki muid autori käsitsi kirjutatud dokumente, nimetatakse autograafideks. Esimesed teated autograafikaubanduse kohta pärinevad antiikajast. Toonastele kogujatele oli tekst olulisem kui originaalkäekiri, mistõttu ei ole kahjuks antiikautorite autograafe säilinud. Samamoodi on raske rääkida varakeskaegsetest autograafidest, sest keskajal kirjutasid üle Euroopa mungad kloostrites teoseid ümber. (Noorhani 2003: 10) Traktaadi, manitsuse, jutlusena on kiri kui epistel kristlikus kultuuris aga iseenesest hästi tuntud juba selle algaegadest peale. Kui jälgida erakirja arengut, siis isiklike teateid, mõtteid ja tundeid hakkas õpetatud meeste ladinakeelsesesse kirjavahetusse rohkem ilmuma 12. sajandist alates. (Aaver 1998: 72)

Anonüümse käsikirjade kopeerimise lõpetas alles 15. sajandi keskel trükikunsti areng, mis tõi kaasa individuaalsuse väärtustamise (Noorhani 2003: 10). Inimese kui üksikisiku väärtustamisega, kirjaliku kultuuri ja postiside levikuga käsikäes hakkas levima ka erakirjade kirjutamine rahvuskeeltes (Aaver 1998: 72). Autograafikogumine populariseerus 16. sajandi lõpust alates Prantsusmaal, kus esimesteks kogujateks olid kõrgemad riigiametnikud, kes kogusid muude dokumentide seas ka kirju nimekatelt isikutelt eesmärgiga neid teaduslikult uurida ja publitseerida. (Noorhani 2003: 10)

Kui autograafide kogumise algaegadel hinnati sisu, siis 18. sajandi teisest poolest alates asendus teaduslik huvi psühholoogilisega ja oluliseks muutus ka kirjutise taga olev isik. 18. sajand oli kirjasajand – sai alguse tõeline kirjakultus. Kirjutati palju ja väga pikki kirju. (Noorhani 2003: 11) 18. sajandi humanistlikule erakirjavahetuskultuurile oli iseloomulik, et erakirja sisule ja stiilile pöörati samasugust tähelepanu kui avalikkusele määratud kirjutisele. Ka spontaansus, hetkemõtete ja vahetute tunnete väljendamine muutus tasapisi kirjas sobivaks. Erakirju hakati teadlikult säilitama ja ka publitseerima. (Aaver 1998: 73)

19. sajandi alguse Euroopas oli väljapaistvate ühiskonna- ja kultuuritegelaste kirjade publitseerimine juba tavaks saanud. Erakirjavahetusi avaldasid enamasti kirjade kultuurihuvilised kogujad ja talletajad, teadlased. Kuid tuli ette sedagi, et kirjavahetusi avaldasid kirjutajad ise, karpides sel juhul liigselt isiklikuna tunduvat. Meie kultuurilooliste käsikirjade esimene koguja ja publitseerija oli J. H. Rosenpläter, kes avaldas oma ajakirjas Beiträge üksikute kirjaoskajatest eestlaste kirju keelenäidetena juba 1813. aastast. (Aaver 1998: 73)

Tugevama aluse pani Eestis kirjade publitseerimisele Eesti Kirjanduse Selts, kes avaldas kirju ajakirjas Eesti Kirjandus ja andis välja ka eri raamatuid. Sisukate kirjavahetuste avaldamisega kasvatati lugejas arusaamist, et erakirigi võib olla väärtuslik kultuuridokument, mida on põhjust järgnevatele põlvetele säilitada. Teaduslikumale publitseerimisviisile pani 1930-ndatel aastatel aluse Õpetatud Eesti Selts. (Aaver 1972: 690) Pärast sõda on kirjade väljaandmise traditsiooni jätkanud Kirjandusmuuseum, kes on neid publitseerinud oma aastaraamatus „Paar sammukest“ ja eraldi raamatutena. Üsna palju kirju ning kirjavahetusigi on avaldanud ka ajakiri Keel ja Kirjandus. (Aaver 1972: 691)

1.3. Kirjavahetuste uurimine

Ajaloo ja kirjanduse teadusaladel on olnud kirjavahetuste uurimise vastu pikaajaline huvi, kuid kuni viimase ajani on kirju kasutatud peamiselt vaid allikmaterjalidena ja neid on käsitletud inimese elule ning ajaloolisele kontekstile suhestuvalt, fookus on olnud sisul ja neis sisalduval faktilisel informatsioonil. (Stanley 2004: 202, 211) Suurkujude kirjavahetused on ajaloolaste ja biograafide jaoks alati olnud vastupandamatud just selle pärast, et ideaalis peaks neis paljastuma inimese psüühika varjatud tahud, salajased ajendid ja eesmärgid; või vähemalt heidavad need valgust isiklikele suhetele viisil, mis ametlikest dokumentidest ei ilmne. Varase kaasaja intellektuaalajaloo uurijad on kirjavahetusi aga kasutatud näiteks poliitiliste ja teaduslike diskussioonide uurimisel, kuna piiratud avaldamisvõimaluste tõttu olid kirjavahetusvõrgud unikaalseks foorumiks, kus sai kirju ümber kirjutades ja neid huvitatud isikutega jagades mõttekaaslastega mõtteid vahetada. (Dobson 2008: 58–59)

Tänapäevase uurimise kontekstis on epistolaarpärand aga suhteliselt vähe uuritud valdkond. Teoreetilisest küljest on kirjavahetustele hakatud tähelepanu pöörama alles paaril viimasel aastakümnel. (Annuk 2006: 40) 20. sajandist alates on ajaloolased hakanud aina enam kirjutama ajalugu mitte enam ainult suurmeestest – mõjuvõimsatest poliitikutest ja suurtest mõtlejatest –, vaid ka sellest, kuidas tavalised inimesed vanasti elasid. Sotsiaalajaloo esiletõus suunas ajaloolased otsima uusi allikaid, mis võimaldaksid uurida märksa laiemate populatsioonisegmentide elu. (Dobson 2008: 59) Kuna erakirjavahetused on üheks sellistest allikamaterjalidest, siis sellest tulenevalt on 20. sajandi lõpust huvi kirjavahetuste uurimise vastu tõusnud.

Viimastel kümnenditel on kirjade uurimisel hakatud rõhku pöörama kirjade performatiivsetele, tekstuaalsetele ja retoorilistele aspektidele, sellele, et neil on vaid endale omased tunnused ning nad loovad omaenda maailma. Tekstuaalsusele suurema tähelepanu pööramisega on hakatud rohkem uurima ka seda, kuidas kirjad konstrueerivad suhteid ja kujundavad selle väljendamiseks omaette diskursuse. See tähendab seda, et kirjades väljenduvad inimestevahelised suhtlusviisid ei pruugi alati peegeldada seda, kuidas inimesed omavahel näost-näku suhtlesid. Vaatamata tekstuaalsusele omavad kirjad siiski ka referentsiaalset suhet tegeliku reaalsusega, mitte ei eksisteeri vaid tekstuaalses vaakumis. Kirjavahetusse on kaasatud sotsiaalne maailm, mis on mõlemale osapoolele ühiselt tuntud ja iseenesest mõistetav, ning mille kirjeldamisele liigselt ei keskenduta. (Stanley 2004: 211–212)

Prototüüpiliselt kirjutatakse kirjades lisaks muule ka reaalsest asjadest: igapäevaelust, omavahelise sõpruse minevikust, olevikust ja tulevikust, hästituntud sündmustest, ühistest tuttavatest jne. Neil asjadel on materiaalne, sotsiaalne, aja- ja ruumiline reaalsus ning reaalsed tagajärjed – kaasa arvatud reaalne mõju kirjavahetusele. (Stanley 2004: 212) Kirjutiste kohta, mille aineseks on elu, kasutatakse üldterminit *life writing* (elulookirjutus). Selline kirjutis võib olla biograafiline, ilukirjanduslik, ajalooline või üksikasjalikult autorile enesele osutav. (Smith ja Watson 2001: 3) Lisaks biograafiatele, autobiograafiatele, päevikutele jms kuuluvad sellesse valdkonda ka kirjad (Annuk 2006: 41). Võiks arvata, et inimeste jaoks on kõige lihtsam kirjutada just sellest, mida nad kõige paremini tunnevad – iseenda elust. Ometigi ei ole see nii lihtne, sest iseenda loo jutustaja on narratiivis üheaegselt nii uurivaks subjektiks, kui vaatlusaluseks, mälestuste ja kaemuse objektiks. Enda elust kirjutamine tähendab enesele osutamist minevikule keskendudes, see protsess reflekteerib aga tahes tahtmata inimese identiteeti olevikus. (Smith ja Watson 2010: 1)

Autonoomse autori olemasolu on sageli seostatud narratiivsete vormidega (näiteks autobiograafiaga), kuid kirjade kirjutamise tava näitab, et elulugu on võimalik kirjutada ka läbi dialoogi teistega (Dobson 2008: 64). Kirjade eripäraks teiste elulookirjutuse vormidega võrreldes ongi just nende dialoogilisus. Nad ei ole pelgalt ühe inimese kirjutus enda elust, vaid on osa kommunikatsioonist kahe (või mitme) inimese vahel. Kirjavahetuste oluliseks tunnusjooneks on see, et mõlemal osapoolel tuleb olla kordamööda kirjutaja ja lugeja rollis. Kirjade puhul kerkib üles ka perspektiivi küsimus, sest nende sisu ei lähtu mitte ainult ühest vaatenurgast, vaid oleneb konkreetsest vastuvõtjast ja ajahetkest. (Stanley 2004: 202) Iga kiri annab uurijale lisaks kirjutaja maailmapildile aimu sellest, kuidas kirjutaja tajub enda kirjapartnerit. Loo jutustamise viis sõltub alati sellest, kellele lugemiseks see on mõeldud. (Plummer 2001: 54)

Kirjade kirjutamisel on omad tavad ja eetikareeglid, ning nad kannavad üldiselt alati mingit valdavat mõtet või eesmärki. Need kirjutamata reeglid on eri kirjavahetuste puhul erinevad ja võivad kirjavahetuste arenedes muutuda. (Stanley 2004: 203) Lisaks iseloomustab kirjavahetusi nende fragmentaarsus ja see, et kirjad on n-ö maailma laiali paisatud. Nad eksisteerivad ühtse tervikuna vaid mõlema osapoolle mälus, mitte aga füüsiliselt koos. Selleks et uurijal oleks võimalik kirja kui kirjavahetuse fragmenti mõista, on tal tarvis siiski omada mingit ülevaadet kirjavahetusest kui tervikust. (Stanley 2004: 204)

Terviklike kirjavahetuste omandamine on aga väga keeruline, sest iga kirjavahetuse säilimise eelduseks on olnud see, et keegi on kirju väärtuslikuks pidanud ja need kõrvale pannud. Levinum praktika on aga see, et kirjad visatakse pärast lugemist minema, mitte neid ei talletata ega koguta. Isegi kui üks osapool hoiab endale saadetud kirjad alles, siis on ebatõenäoline, et mõlemad osapooled seda teevad. (Plummer 2001: 54) Lisaks sellele, et keegi on kunagi kirjade väärtust mõistnud, on nende uurimise eelduseks ka see, et tulevased põlved on otsustanud need privaatsed suguvõsale kuuluvad kollektsioonid anda avalikesse hoidlatesse ja arhiividesse, kus nende säilitamine ja korrashoid on tagatud ja kus uurijatel on neile vaba ligipääs. (Gerber 2006: 9)

Sageli on erakirjavahetuste puhul see, millised inimese kõigist elu jooksul kirjutatud kirjadest lõpuks arhiivi jõuavad, üsna juhuslikku laadi. Samas on ka juhuseid, kus inimesed on kulutanud palju energiat selleks, et säilitada ja ehk ka meelepärases suunas manipuleerida oma isiklikke kirjavahetusi. (Dobson 2008: 60) Nii nagu Tuglas tegeles elu lõpuaastatel oma mahuka arhiivi korrastamisega (Olesk) on ka Adsoni ja Underi arhiivi kohta teada, et Adson korrastas ja tsenseeris seda teadlikult, sest nägi ette selle kultuuriloolist väärtust tulevikus (Urmet 2010).

2. Marie Underi elulugu

Marie Under (Marie Hacker, Marie Adson) sündis 27. märtsil (vana kalendri järgi 15. märtsil) 1883. aastal Tallinnas. Underi vanemad olid pärit Hiiumaalt, kus isa Priidu Under oli töötanud kooliõpetajana ja ema Leena Under teeninud paruness Ferseni juures. (Hinrikus jt 2003: 14) Paar aastat pärast Tallinna kolimist jättis Priidu Under kehva tervise tõttu kooliõpetaja ameti maha ja hakkas rändraamatukaupmeheks, Leena Under teenis lisateenistust pesu pesemisega (Kiin 2011: 51). Lisaks Marie Underile kasvasid peres veel Mariest kolm aastat vanem õde Evangeline, kaks aastat noorem õde Berta ning neli aastat noorem vend Christfried. Elati üsna vaeselt Tallinnas ühetoalistes ahiküttega üürikorterites (Hinrikus jt 2003: 14). Kuna Underi vanemad olid sügavalt usklikud, siis oli ka nende loodud kodune õhkkond ja kasvatus rangelt kristlik (Kiin 2011: 52).

Isa juhendamisel õppis Marie Under lugema juba kolme ja poole aastaselt. Underi kodune keel oli eesti keel, kuid haridust omandas ta saksa keeles. Kõigepealt õppis ta paar aastat Väike-Roosikrantsi tänaval tasulises väikelastekoolis, seejärel 1893–1898 Cornelia Niclaseni saksakeelses tütarlastekoolis. Viieklassiline algkool oli saksa keele ja kirjanduse suunitlusega, ning just seal tärkas Underis huvi saksa klassikalise kirjanduse vastu. (Kiin 2011: 50–64) Tema suurteks lemmikuteks olid Goethe, Schiller, Lenau jt. Saksa klassikute eeskujul hakkas ta ka ise 13-aastaselt saksa keeles luuletusi kirjutama. (Adson 1974: 14–15) Lisaks saksa keelele õppis Under tütarlastekoolis ka prantsuse ja vene keelt. Vanemate rahalise olukorra tõttu jäi kool lõpetamata. (Kiin 2011: 64–65) Marie Underi edasine haridus tuli suure lugemuse, eneseharimise ja võimaluse korral mõnest kursusest osavõtmise abil (Hinrikus jt 2003: 15).

1900. aastal tutvus Marie Under oma klaveriõpetaja vahendusel kirjanik Eduard Vildega, tänu kellele ta 1901. aastal äsja asutatud ajalehe Teataja toimetusse sekretärina tööle võeti. 18-aastase Underi jaoks, kes oli varem töötanud lasteaedniku ja müüjana, oli see aasta väga olulise tähendusega, sest just seal tutvus ta Tallinna vaimuelu koorekihi esindajatega. (Hasselblatt 2016: 358–359) 1902. aastal abiellus Marie Under raamatupidaja Carl Eduard Friedrich Hackeriga, kellega koos kolisid nad neljaks aastaks elama Venemaale, kus neil sündis kaks tütart. Moskvast sündis tütar Dagmar ja Moskva lähistel Kutšinos Hedda. (Vahtre 1997: 194) Underi jaoks oli see üksildane, kultuurivaene ja majanduslikult raske periood (Hasselblatt 2016: 359).

Marie Underi esimene trükitud luuletus oli „Kuidas juhtus“, mis avaldati tema enese teadmata 1904. aastal Postimehes. Luuletuse saatis trükki kunstnik Hans Laipman (Ants Laikmaa), kes mõjutas Underi luuletajaisiksuse kujunemist ning kellest sai usalduslik perekonnasõber. (Vahtre 1997: 195) 1905. aastal ilmus Noor-Eesti esimeses albumis luuletus „Ema laul“, tänu millele märgati Underit kui lootustandvat luuletajat (Hinrikus jt 2003: 18).

1906. aastal kolisid Hackerid tagasi Tallinna, kus Marie Under kujundas nende kodust asukoha aktiivselt tegutsevale kirjanduslikule salongile, kust käisid läbi kõik nimekad eesti kultuuritegelased (Hasselblatt 2016: 359). Selles Tallinna kirjandus- ja literaatide ringis mitte ainult ei vesteldud, vaid taotleti ka jäädavamat. 1914. aastal anti välja novellide, luuletuste ja artiklite koguteos „Voog“, kus ilmus luulet ka Marie Underilt. (Adson 1974: 43) 1913. aastal tutvus Marie Under endast kuus aastat noorema Artur Adsoniga, kellega süvenev tutvus arenes suurema läheduse suunas (Hinrikus jt 2003: 19-20). 1916. aastal algatas Under abielulahutuse, kuid kohus jättis abielu lahutamata, sest Carl Hacker ei olnud lahutusega nõus. Sellest hoolimata sai Underi kooselu Carl Hackeriga 1917. aasta kevadel läbi. (Hinrikus 2006: 198)

1917. aasta suvel registreeriti kirjanduslik ühing Siuru, mille esialgseteks liikmeteks olid Artur Adson, Marie Under, Friedebert Tuglas, August Gailit ja Henrik Visnapuu. Hiljem liitus Johannes Semper. Ühingu president oli põhikirja järgi Marie Under. (Hinrikus jt 2003: 21) Marie Underilt oli selleks ajaks ilmunud luuletusi ajalehtedes, kogumikes ja antoloogiates, kuid tema esimene luuleraamat, mis tõi talle tormilise vastuvõtu, ilmus alles 1917. aastal lihtsa pealkirjaga „Sonetid“ (Hasselblatt 2016: 360–361). „Sonetid“ ning järgnevad kogud „Sinine puri“ (1918) ja „Eelõitseng“ (1918) andis välja Siuru kirjastus (Vahtre 1997: 195). Need kolm raamatut moodustavad terviku, mis markeerib Marie Underi loomingu varajast faasi. Underi luule oli uudne senitundmatu vitaalsuse, elujaatuse, hedonismi ja selle poolest, et rääkis avalikult tunnetest, mis olid sügavad ja ehtsad. (Hasselblatt 2016: 361)

Siuru rühmituse initsiatiiv oli kirjandusturu elavnemise seisukohalt erakordse tähtsusega. Siuru andis 1917. aastal välja tervelt kuuendiku Eesti kirjandustoodangust. Lisaks korraldas rühmitus kirjandusõhtuid ja väljasõite rohelusse. Siurulased saavutasid kiiresti tuntuse, kuid ei läinud kaua aega, kuni seltskonna sees tekkisid ebakõlad. (Hasselblatt 2016: 363) 1917. aasta suvepuhkuse ajal Birkenruh' häärberis lahvas armastusunelm Underi ja Friedebert Tuglase vahel (Hinrikus 2006: 203). Pärast Tuglase lõplikku loobumist 1918. aasta jaanuaris otsustas Under siiski jätkata enda

selleks ajaks juba neli aastat kestnud suhet Artur Adsoniga (Kiin 2011: 195). 1919. aastal lahkus rühmitusest skandaaliga Gailit, kes oli Underit, Adsonit jt siurulasi kui loojaid ja isiksusi avalikult tõganud. Gailitiga koos lahkus Siurust ka Visnapuu, asemele võeti Johannes Barbarus ja August Alle. Rühmituse aeg oli aga möödas ja 1920. aasta jaanuaris lõpetas Siuru ametlikult tegevuse. (Hasselblatt 2016: 364) Siuru lagunemisele viinud sisetülid, mida klaariti aastaid ajakirjanduses, mõjusid Marie Underile raskelt, süvendades tema enesestõmbumist ja depressiooni, mis omakorda leidis väljenduse tema 1920. aastate ekspressionistlikes luulekogudes (Kiin 2011: 252).

Väliselt möödub Underi elu kogu iseseisvusaja kestel vaikselt. Artur Adsoni anduv hoolitsus ja kultuurkapitali toetus võimaldavad Underil keskenduda kirjutamisele. Avalikkusest hoidub Under nüüdsest peaaegu täielikult. (Oras 1963: 7) 1920. aastal ilmus Underi neljas luulekogu pealkirjaga „Verivalla“, mis tähistas tema loomingus pööret romantilisest lüürikast ekspressionistliku väljenduslaadi poole (Kiin 2011: 260). 1921. aastal käisid Under ja Adson paar kuud kestval välisreisil Berliinis (Adson 1974: 71). Seal tutvus Marie Under ekspressionismi kui kunstivooluga ning avaldas sellest inspireerituna ajakirjanduses mitmeid esseid, artikleid ning teatri- ja kirjandusarvustusi. Samal ajal tegeles ta ka tõlkimisega, mis aitas samuti tema loomingulisele arenemisele kaasa. (Vahtre 1997: 195)

1921–22 oli Marie Under kirjanikerühmituse Tarapita liige ning 1922. aastal Eesti Kirjanikkude Liidu üks asutajaliikmeid (Vahtre 1997: 195). 1923. aastal alustas Under uut lahutusprotsessi, mis leidis detsembris lahenduse, ning 1924. aasta juulis abiellus ta Artur Adsoniga (Hinrikus jt 2003: 93–94). Adsonist kujunes üsna produktiivne kirjanik, kes põhiliselt teenis leiba ajakirjaniku ja riigiametniku tööga. Adsonil oli elatada kogu pere, kuna hoolimata sellest, et Underi tütreid olid juba täiskasvanud, elasid nad palju kodus ning lisaks elas kirjanikepaari juures veel Underi õde Berta, kes oli majapidajaks. (Hinrikus 2006: 203)

1923. aastal ilmus Underilt kurva põhitooniga luulekogu „Pärisosa“, mis peegeldas sõjajärgse Berliini-reisi muljeid (Kiin 2011: 303). Kümnenäendi keskel toimus Underi loominguline õitselepuhkemine ja järjest ilmusid kolm kogu – 1927 „Hääl varjust“, 1928 „Rõõm ühest ilusast päevast“ ja 1929 „Õnnevarjutus“. Kasutades allikana rahvapärimusi, Kreutzwaldi muinasjutte, Eiseni rahvajuttude töötlusi ja Oskar Looritsa uurimusi, kirjutas ta paari aasta jooksul üle kümne ballaadi, mis on jäänud selle žanri klassikaks Eesti kirjanduses. (Hinrikus jt 2003: 95)

1930-ndatel oli Marie Under luuletajana vähem viljakas, tegeles mitmete tõlgetega ning valmistas ette oma „Kogutud teoseid“, mille jaoks ta redigeeris kõiki varem ilmunud luuletusi (Hasselblatt 2016: 365–366). 1930. aastal ilmus kogu „Lageda taeva all“, mis sisaldas kolmel eelneval aastal valminud luuletusi (Oras 1963: 38). 1933. aasta märtsis tähistati Marie Underi 50 aasta juubelit kui Eesti ühe olulisema kirjaniku juubelit. Samal aastal valmis oma maja Nõmmel, kuhu koliti koos perekonnaga (Under, tema tütre, õde, ema ja Adson) septembris. (Hinrikus jt 2003: 95) Aasta hiljem Underi ema suri, ning see kaotus jäi pikaks ajaks Underit vaevama (Adson 1974: 120–121). 1935. aastal ilmus Underil kümnes luulekogu „Kivi südamest“, mida Ants Oras on kutsunud tema võib-olla kõige kesksemaks teoseks, kus Underi luule teiseneb veel süvenenumaks, suuremaks ja lõpptulemuses ka kirkastetumaks (Oras 1963: 38).

Marie Underi „Kogutud teosed“ avaldati 1940. aastal, ning kõik kolm köidet jõudsid ilmuda veel vabas Eestis (Hinrikus jt 2003: 95). Tema järgmine luulekogu sai alguse varem perioodikas ema mälestuseks ilmunud luuletustest ja okupeerimise-eelsetest ohuaimustest kantud luuletustest, kus isiklik lein ja valu segunes üldrahvalikuga (Hinrikus jt 2003: 166). Luulekogu „Mureliku suuga“ ilmus ühena vähestest luulekogudest Saksa okupatsiooni ajal 1942. aastal (Hasselblatt 2016: 366). Varem oli Under vältinud poliitikat, kuid „Mureliku suuga“ väljendas kogu rahva valu, kajastades Talvesõda ja küüditamist, eestlaste hävingut kahe tule vahel, patriotismi ja vältimatut vajadust kodumaa eest võidelda (Hinrikus jt 2003: 166). Selle kogu kõige mõjuvamaks luuletuseks oli küüditatud kaasmaalastele adresseeritud „Jõulutervitus 1941“, mis liigutas väga sügavalt kõiki lugejaid ja andis küüditatutele Siberis lootust juurde (Adson 1974: 142). „Mureliku suuga“ oli luulekogu, millega Marie Under kirjutas ennast poliitilise isamaaulikuna eesti rahva südamesse poliitiliselt ohtlikes oludes, mil ükski teine eesti luuletaja ei suutnud või ei julgenud sõna võtta (Kiin 2011: 414).

1944. aasta sõjasündmuste arenedes langetas kirjanikepaar otsuse Eestist lahkuda, ning neil õnnestus 20. septembril koos Underi tütre Hedda ja õe Bertaga põgeneda laevale Rootsi. Pärast Sigtuna ja Gränna põgenikelaagrites veedetud aega said nad 1945. aasta juunis tagasihoidliku kahetoalise korteri Stockholmi äärelinna Mälarhöjdenisse ehk Mälarimäele, mis jäi neile koduks kogu pagulaspõlveks. (Hinrikus jt 2003: 166) Elatist teenis kirjanikepaar Rootsis arhiivitööga. Sisuliselt oli tegu Rootsi ametivõimude vastutulekuga põgenikele. Vähemasti Underi jaoks oli poole kohaga arhiivitöö, mida ta võis kodust teha, kuni pensionini poolfiktitiivne töökoht. Adson

töötas pagulasaastate jooksul mitmes arhiivis, ning temal tuli tööl kohal käia, kuid ilmselt ei olnud töö tegelik koormus suur, sest samal ajal jäi tal aega ka kirjutamiseks ja tõlkimiseks. (Kiin 2011: 456) Ehki Underil läks Rootsis küllaltki hästi, oli kodumaa kaotuse valu suur, ning õieti ei tundud ta ennast Rootsis lõpuni koduselt (Hasselblatt 2016: 367).

Marie Under oli paguluses luuletajana endiselt viljakas, ning 1954. aastal ilmus Torontos Orto kirjastuse välja antuna luuletuste arvu poolest tema kõige mahukam luulekogu „Sädemed tuhas“. Mitmed luuletused sellest kogust olid juba varem ilmunud pagulasperioodika väljaannetes Tulimuld, Kodukolle, Välis-Eesti jt ning muutunud luulekogu ilmumisaajaks pagulaskultuuri klassikatekstideks, mis kinnitasid keset traagilisi kaotusi rahvalikke väärtusi. Üheski varasemas kogus ei olnud Under avaldanud nii palju poliitilisi ajalaule, ning olnud nii võitluslik, kuid ühtlasi oli tegemist ka tema kõige süngema luulekoguga. (Kiin 2011: 481–484) Under tegeles aktiivselt ka tõlkimisega edasi. 1960. aastal ilmus Underi ja Adsoni ühistööna Boris Pasternaki „Doktor Živago“ eestindus, mille proosaosa tõlkis Adson ja luuletused Under (Hinrikus jt 2003: 167).

Hoolimata sellest, et kodumaises kirjasõnas ei mainitud Underit üle 10 aasta, ei unustatud teda kodumaal kunagi, teda mäletati ja tema loomingut loeti salamisi. Paguluses tähistati kõiki tema juubeleid, tema loomingut tõlgiti ja sellest peeti Ameerika ülikoolides loenguid, teda nimetati mitme rahvusvahelise ühingu auliikmeks ning ajavahemikul 1945–1974 esitati teda koguni kaheksal korral Nobeli kirjanduspreemia nominendiks. (Hinrikus jt 2003: 167)

Tähistamaks Underi 75. sünnipäevava ilmus 1958. aastal raamat „Kogutud luuletused“, mille puhul ei olnud siiski tegu koguteosega, kuna Under töötas selle väljaande jaoks paljud luuletused tundmatuseni ümber ning jättis nii mõnedki teosest välja (Kiin 2011: 500). Underi viimane luulekogu „Ääremail“, mis sisaldas 10 uut luuletust ja pikema perioodi jooksul valminud värssvälkeid 10 keelest, ilmus 1963. aastal tema 80. sünnipäevaks (Adson 1974: 249). 1975. aastal paigutati Under ja Adson Vårbergi haigla krooniliste haigete osakonda, kus neile anti omaette palat (Hinrikus jt 2003: 172). Viis viimast eluaastat veetiski Under lamava haigena Vårbergi haiglas Stockholmis, neist kolm ja pool viimast aastat üksinda (Kiin 2011: 587). Marie Under suri 25. septembril 1980. aastal ja maeti Stockholmi Metsakalmistule (Vahtre 1997: 195). 2016. aastal toodi Marie Underi ja Artur Adsoni, Underi õe Berta Underi ja noorema tütre Hedda Hackeri põrm Stockholmi Metsakalmistult Tallinna ja maeti 9. juunil ümber Rahumäe kalmistule, kus puhkavad

ka Underi vanemad. Vabasse Eestisse ümbermatmine oli olnud kõigi Underi pereliikmete ühiseks sooviks. (Kiin 2016)

3. Ivar Ivaski elulugu

Ivar Vidrik Ivask sündis 17. detsembril 1927. aastal Riias eesti-läti perekonda. Tema Viljandimaalt pärit isa Vidrik Ivask (1892-1975) oli õppinud Peterburis kunstiajalugu ja 1917. aastal kolinud Riiga, kus ta oli tegev äri vallas, võttis aktiivselt osa seal tegutsevate eesti kultuuriseltside tegevusest ja pani aluse suurele kodusele raamatukogule ja kunstikollektsioonile. Ivar Ivaski lätlanast ema Ilze Marija Ivask (snd Güters, 1895–1937) suri vähki, kui Ivar Ivask oli üheksa-aastane. Isaga rääkisid Ivar ja tema neli aastat vanem õde Sulamīte eesti keelt, emaga läti keelt ja ühise keelena oli perekonnas kasutusel saksa keel. Peale vanema õe oli Ivar Ivaskil ema varasemast abielust 12 aastat vanem poolvend Ernst Fishers ja isa 1940. aastal sõlmitud uuest abielust sündis väike poolõde Hilli. (Tarvas 2006: 10–11)

Lisaks sellele, et Ivaskite kodu oli kolmekeelne, omandas Ivar Ivask ka hariduse mitmes keeles. Kõigepealt õppis ta saksakeelses algkoolis (1936–1939), kui see kinni pandi, jätkas ta õpinguid eesti koolis (1939–1940) ja kui ka see nõukogude võimu ajal suleti, siis õppis ta läti põhikoolis, mille lõpetas 1942. aastal. Koolid ei avaldanud Ivaskile eriti sügavat muljet ja nende vahetamise tõttu oli ta pigem üksildane. (Tarvas 2006: 11-12) Suvevaheajal veetis Ivar Ivask palju aega isa kodutalu mail asuvas suvilas, mis asus Lõuna-Eestis, Rõngus (Pärtna 2014: 19). Ivaski arenguteel oli väga oluliseks ka rikkalik kodune raamatukogu, kus Ivar Ivaskile meeldis tundide kaupa nii joonistada kui ka lugeda. Tema toonasteks lemmikuteks olid Rilke, Tuglas, Tagore, Hoffmannstahl ja Baudelaire. (Tarvas 2006: 12)

Pärast põhikooli lõpetamist saatis isa Ivar Ivaski Riia tehnikumi, et tema humanitaarseid kalduvusi ohjeldada. Tehnikum jäi tal 1944. aastal pooleli, sest perekond emigreerus 1944. aasta sõjasuvel Saksamaale. (Tarvas 2006: 11) Seal lõpetas Ivask 1946. aastal Wiesbadeni Eesti Gümnaasiumi ja astus Marburgi ülikooli, kus tema peaaerialaks oli võrdlev kirjandusteadus ja kõrvalerialaks kunstiajalugu. 1949. aasta veebruaris abiellus ta samas ülikoolis romaani keeli õppiva lätlanna Astrīde Hartmanisega. (Tarvas 2006: 15) Astrid Ivaskist (1926-2015), tulevases tuntud läti luuletajast ja kriitikust, sai Ivar Ivaskile truu kaaslane kogu eluks (Tarvas 2006: 17).

Sama aasta septembris emigreerus noorpaar USA-sse. Seal õnnestus neil hilissügisel kolida Minnesotasse, kus Ivask leidis tööd ülikooli raamatupoes ja sai jätkata oma õpinguid Minnesota Ülikoolis. Magistritöö kirjutas ta Gottfried Benni luulest ja 1953. aastal kaitses doktorikraadi väitekirjaga Hugo von Hofmannstahlist kui saksa kirjanduse kriitikust. 1952–1967 töötas Ivar Ivask õppejõuna St. Olaf College'is, kus viimased üheksa aastat oli lisaks ka saksa keele ja kirjanduse osakonna juhataja. (Tarvas 2006: 17)

1951. aastal debüteeris Ivar Ivask eesti kirjanduskriitikas kirjutisega „Mõtteid eesti kirjanduskriitika ülesannetest“, mis ilmus Tulimullas (Tarvas 2006: 20). Kirjutis olevat sündinud pikast erakirjast Bernard Kangrole, mida Ivask oli pidanud enda lahkumiskirjaks eesti kultuurist, esitades põhjenduseks selle lootusetud nõrkused. Maailmakodanikust Ivaskile paistis eesti kirjandus tollal provintslik ja võimetu ning tahetu oma sumbumusest üle saama. Kangro tegi Ivaskile aga hoopis ettepaneku kiri Tulimulla jaoks ümber töötada, ning kriitika avaldamine veenis Ivaskit eesti kirjanduse enesekriitika- ja seega arenguvõimelisuses. (Taagepera 1992: 2399)

Järgnevatel aastatel tegi Ivask palju kaastööd eestikeelsetele ajakirjadele, kirjutades artikleid nii Manale kui Tulimullale. Samuti astus ta üles Metsaülikoolis, pidas ettekandeid eesti kirjandusest konverentsidel ning osales Balti Uurimuste Edendamise Assotsiatsiooni asutamisel ja selle töös. Eesti identiteedile toe leidmisest hoolimata ei piirdunud Ivask kaugeltki vaid eesti ainestikuga, kuigi see oli kaheldamatult keskne. Ka enda vaieldamatute kirjanduslike lemmikute Boriss Pasternaki, Jorge Guilléni ja Heimito von Dodereri loomingu kohta avaldas ta artikleid esmalt just eesti keeles. (Tarvas 2006: 22)

Ivar Ivask ei olnud mitte ainult kirjandusloolane, vaid ka loovisiksus. Juba 16-aastaselt hakkas ta Rilkest inspireerituna saksa keeles luuletama. Esimene luuletus avaldati aastal 1942 ühes Riia ajalehes. Esimese kogu avaldas ta pseudonüümi Ivar Ivarsen all Saksamaal aastal 1945, kuid suhtus ilmumise järel sellesse väga kriitiliselt. (Tarvas 2006: 12-13) Ivask jätkas saksakeelsete luuletuste kirjutamist ka USA-s ning aastate 1953–1963 loomingul viljad ilmusid 1967. aastal New Yorgis. Esimese eestikeelse luuletuse kirjutas Ivask 1958. aastal Soomes puhkusereisil olles. (Tarvas 2006: 23) Selle keelevahetuse tulemusena on Ivar Ivaski luulelooming põhiosas eestikeelne, kuid väljaspool Eestit kirjutatud ja laotub stabiilselt üle kolme aastakümne. Kokku andis ta välja seitse eestikeelset luulekogu ja kaks valikkogu, ühe saksakeelse ja kaks ingliskeelse luule valimikku. (Pärtna 2014: 20)

Lisaks luuletamisele, ülikoolitööle ja ajakirjadele artiklite kirjutamisele oli Ivask 1950–1960-ndail aastail ka suhtlemises erakordselt aktiivne. Ta suhtles kirjandusteadlastega üle kogu maailma ning võttis tihti kontakti ka kirjanikega. Nii pöördus ta 1952. aastal Jorge Guilléni, 1957. aastal Heimito von Dodererigi, Ants Orase ja Marie Underi ning 1959. aastal Boriss Pasternaki poole ja sõlmis nendega kirjasõprused, mida üritas vastavalt võimalusele ka isiklikeks sõprusteks muuta. Klassikalise kirjatraditsiooni kohaselt olid tollased kirjad väga ulatuslikud ja väljapeetud, ning lisaks kirjadele armastas Ivask oma kirjasõpradele ka raamatuid saata. (Tarvas 2006: 22, 25)

1967. aastal kolisid Ivaskid Oklahomasse, kuhu Ivar Ivask kutsuti Oklahoma Ülikooli professoriks ja ajakirja Books Abroad (aastast 1977 World Literature Today) peatoimetajaks (Olesk: 2007: 6). Ivask andis ajakirja välja kuni 1991. aastani ja sellest kujunes tema elutöö. Tal õnnestus Kesk-Läänes, USA kõige provintslikumal osal, luua ainus ajakiri USA-s, mis vaatles raamatuid üle terve maailma. Books Abroad keskendus väliskirjandusele küll juba enne Ivar Ivaski tööle asumist, kuid alles tema toimetamisajal avarus ajakiri Euroopa peakeelte juurest tõeliselt ülemaailmseks nii oma geograafilise hõlmavuse kui väikekeelte esindatuse poolest. (Taagepera 1992: 2399) Ligikaudu 200-leheküljeline ingliskeelne ajakiri ilmus neli korda aastas (Talvet 1988: 532–533). Lisaks hakkas ajakiri 1968. aastast Ivar Ivaski algatusel korraldama Puterbaugh konverentse, mis tõid üle aasta Oklahomasse kaheks nädalaks ühe hispaania (või hiljem ka prantsuse) autori oma loomingust loenguid ja seminare pidama. Konverents lõppes kahepäevase sümpoosioniga ning autorile pühendati ajakirja erinumber. 1970. aastast hakkas ajakiri Ivaski eestvedamisel veel üle aasta välja andma Neustadti kirjandusauhinda, mis sündis rahulolematusest Nobeli preemiate jagamisel. Auhinna suuruseks oli 10 000 dollarit ja ajakirja erinumber autori kohta. (Tarvas 2006: 33–35, 38)

Ajakirja väljaandmise töö kõrval meeldis Ivaskile väga reisida. Koos abikaasaga veetsid nad suved Euroopas ringi reisides. Muude riikide seas õnnestus neil paaril korral ka Nõukogude Eestit külastada. Nii oli Ivask näiteks esimene eesti pagulaskirjanik, kes kõneles Tartu Ülikoolis. Ivar Ivaski reise keskmeks olid alati kirjanduslikud kohtumised ja ta avaldas nendest rännakutest ka pikki reisikirju. Pärast Ivaski lahkumist World Literature Today toimetaja kohalt 1991. aastal otsustasid Ivaskid kolida Iirimaale Fountaintowni, kus Ivar Ivask 1992. aastal ka suri. Urn sängitati mulda Rõngus 1993. (Tarvas 2006: 42–50)

4. Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile

Marie Underi ja Ivar Ivaski tutvus sai alguse 1957. aastal, mil 30-aastane Ivar Ivask külastas koos oma abikaasa Astrid Ivaskiga 74-aastast Marie Underit ja tema abikaasat Artur Adsonit nende kodus Mälarimäel. Külaskäigust kasvas välja soe sõprus ja tihe kirjavahetus, mis kestis kokku 16–17 aastat. Kirjavahetust alustas Ivar Ivask, Under saatis Ivaskile esimese kirja 18. novembril 1957. Ivar Ivask on 1990. aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus kirjutanud, et tema kirjavahetus Underiga kestis kokku 17 aastat, ning ajavahemikul 1957–1973 saatis Under talle 131 kirja ja 71 postkaarti (Ivask 1990a: 343). Säilinud on 128 Underi kirja kogumahus 532 lk ning lisaks Underi ja Adsoni poolt Ivaskitele 16 aasta jooksul saadetud 81 postkaarti ja 5 ümbrikus õnnitluskaarti. Viimane säilinud Underi kiri Ivaskile on aastast 1970, viimane postkaart aastast 1972. Kirjad asuvad Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi käsikirjade osakonnas ning neid ei ole raamatuna avaldatud, nagu seda on tehtud nt Marie Underi ja Friedebert Tuglase kirjavahetusega. Küll aga on Ivar Ivask 1990. aasta Keele ja Kirjanduse 7. numbris avaldanud enda valiku väljavõtteid Marie Underi kirjadest pealkirja all „Marie Underi kirju“ (Ivask 1990b).

Marie Underil ja Artur Adsonil oli paguluses väga palju kirjavahetusi. Kirjad olid üldjuhul abielupaaril ühised ning enamasti kirjutas neid Adson (Hinrikus jt 2003: 97). Ivar Ivaskiga pidas Under isiklikult kirjavahetust, kuid ka selles kirjavahetuses on näha perekondadevahelist sõprussidet. Kirjad on adresseeritud küll Ivar Ivaskile, aga enamasti saab neis ka Astrid Ivask tervitatud, ning päris mitmele kirjale on endapoolsed tervitused lisanud ka Underi tütar Hedda Hacker ja abikaasa Artur Adson.

Marie Underi luule on väga vahetu ja isiklik, kuid eraelus oli ta võrdlemisi privaatne inimene. Ta ei avaldanud ajakirjanduses artikleid, ei andnud intervjuusid, ei pidanud päevikut (seda pidas tema eest Adson). Marie Underi kirjavahetus Ivar Ivaskiga on kultuurilooliselt väga olulise väärtusega just selle poolest, et see on üheks vähestest allikatest, mis võimaldab meil Underit inimesena tundma õppida, saada selgust tema hoiakutest ja väärtushinnangutest. Underi kirjad Ivaskile on päevikulist laadi, kirjeldades tema igapäevatoimetusi, suhtlusi ühiste tuttavatega, edusamme tõlketöö ja uute luuletuste kohta, lugemust ja mõtisklusi kirjanduse ning luule teemal.

4.1. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse kõige aktiivsem periood 1958–1963

Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetus algas 1957. aastal võrdlemisi professionaalsel tasandil, arutledes põhiliselt luule tõlkimisega seotud küsimuste üle. Professionaalset suhet väljendas ka see, et Under adresseeris 1957. aastal kirjad suurt lugupidamist avaldades: „V. lgp. härra doktor“, „Väga austatud poeet“ ja „Väga austatud härra doktor!“. 1958. aastal muutus Underi ja Ivaski sõprussuhe juba lähedasemaks ning ka kirjad on adresseeritud vähem formaalselt: „Armas dr. Ivask,“, „Väga austatud ja armas doktor,“, „Armas-armas dr Ivask,“, „Väga, väga armas dr Ivask,“, „Armas hää dr Ivask,“, „Kallis dr Ivask,“, „Armas doktor!“ ja „Kallis poeet!“. Kui kirjavahetuse alguses adresseeris Under enda kirjad Ivaskile: „Teie Marie Under“, siis alates 1958. aasta 16. oktoobrist signeeris ta kõiki enda läkitusi Ivaskile: „Teie Marunder“. See hüüdnimi, mille Under oli saanud Ivar Grünthali väikse tütre käest, meeldis Underile ja kirjavahetuses Ivar Ivaskiga jäigi see tema hüüdnimeks (Ivask 1990a: 343).

Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse kõige aktiivsem periood oli aastatel 1958–1963, mil Under saatis Ivaskile kokku 101 kirja. Pikkuselt varieerusid kirjad alates paarist leheküljest kuni paariteistkümmne leheküljeni. Peamiselt arutlesid Ivask ja Under kirjanduse ja tõlkimisega seotud küsimusi. Ivar Ivask, kelle luuletajatee läks käima alles Underiga tutvudes, saatis kõik enda uued luuletused esmajärjekorras Underile tutvumiseks. Under andis Ivaskile luuletuste kohta tagasisidet, tõlkis tema saksakeelseid luuletusi eesti keelde ning õhutas teda eesti keeles luuletama. Kirjavahetuse algusaastatel tegeles Under suuresti just Ivaski õhutusel aktiivselt luule tõlkimisega. Lisaks Ivaski enda luuletustele tõlkis Under Aleksandrs Čaksi, Henrikas Radauskase, Boriss Pasternaki ja Astrid Ivaski luuletusi. Ivar Ivask oli Underile luule tõlkimisel abiks ning Under ei saatnud ühtegi luuletust enne trükki, kui oli muudatusettepanekud Ivaskiga läbi arutanud. Underi luuletõlked ilmusid valdavalt pagulaseestlaste kirjanduslikus ajakirjas Mana, millele tegi kaastööd ka Ivar Ivask.

Ivar Ivask, kes oli kirjavahetuses Underiga aktiivsem ja inspireerivam, teadlikult väljakutsuvam ja provotseerivam osapool, soovitas Underile kõikvõimalikke kirjandusteoseid (saatis USA-st pakkide viisi peamiselt saksakeelset ilukirjandust, filosoofilisi ja teoloogilisi teoseid, aga ka kalleid kunstiraamatuid) ja autoreid, keda võiks lugeda ja ka tõlkida (Kiin 2011: 544). Juba ainuüksi 1958.

aasta jooksul saatis Ivask Underile nii palju kirjandusteoseid, et Under ennast igavesti tänuvõlglasena tundis:

Olen päris Hans im Glücke: iga päev toob uue kingituse Teilt! Alles hiljuti saabus Guillen, eile Rilke ja täna Mandelstam. Varsti on kõigi maailma keelte luuletused mu laual... Surun mõttes tugevasti Teie mõlemat kätt kiindumas tänus. Aitate nii suuremeelselt täita mu raamaturiigi lünki; pagulaspõlv ei ole just soodustanud kirjanduse hankimist. (Under Ivaskile 24. I 1958)

Teie heldekäelisusel ei ole piire: raamatute virnu mu ümber aina kerkib - pea on vist kogu Teie biblioteek üle ookeani!... Olen nii suur tänu-patune, mille lunastamiseks peaksin hankima eriti hinnalise indulgentsi kirja, kui selliseid saada oleks. Ent mis parata – ei jaksa kuidagi Teie suuremeelsust hüvitada. (Under Ivaskile 16. V 1958)

Ja nüüd palun väga vabandust, kui tegin Teile haiget nende raamatute tagasipakkumisega! Kartsin, et kahjustate end üleliia nii palju ära andes. Teie eneseohverdus on tõesti ülimalt liigutav! Tänan, tänan kõige eest! (Under Ivaskile 05. VI 1958)

Ivaski eesmärk Underile raamatuid saates oli lisaks poetessile heameele valmistamisele teda kirjanduse üle arutlema õhutada. Under avaldas järgemööda Ivaski saadetud teoste ja nende autorite kohta arvamust ning tundis end Ivaski poolt väga inspireerituna. Olgugi et Under oli Ivaskist rohkem kui poole vanem, tundis ta end kohati suhtluses Ivaskiga õpilase rollis olevat. Ta kirjutas Ivaski kirjade kohta: „Need toidavad mind kestvalt kirjandus-kunstiliste probleemidega – olen Teie juures nagu seminaris“ (Under Ivaskile 15. IV 1958).

Marie Underi kirjadest Ivar Ivaskile peegelduvad tema kirjanduslikud vaated eelkõige luule kohta. Under ei armastanud moodsat luulet, sest pidas seda teeselduks ehk mõistuse abil konstrueeritud luuleks, milles puuduvad mõtted ja tundmused. Ta oli arvamusel, et kuna moodsat luulet ei kanna inspiratsiooni, siis saavad sellega hakkama ka andetud tegijad:

Moodne luule seisneb ju peamiselt kombineerimisosavuses ja arranžeerimisoskuses, mis mõnikord muutub päris klounismiks; seda ei kanna inspiratsioon, sellega saavad hakkama ka andetud tegijad, "luuleinsenerid" ja -tehnikud. (Under Ivaskile 16. III 1960)

Kõige kriitilisemalt suhtus ta dadaismi, sürrealismi ja futurismi, kuid ka hermetismi osas oli ta kriitiline:

Üldse see dadaism ja samuti sürrealism juba futurismiga alates on puha simuleeritud hullumeelsus. Need -istid vihjavad Freudile ja alateadvusele, kuid Freud kõneles ju ka tsensuurist ja sublimeeritusest. Ja tervel ajal on ju oma tõkkeventiil, selle efektiivsust ei saa ju tahtlikult vähendada, ergo on nende ogarad värsid teeseldud, vägagi mõistuse abil konstrueeritud. Tähendab: ei ole aus mäng. Mis moodsasse hermeetilisse luulesse puutub, siis on selle viljelejad vähemalt ausad ja ütlevad lausa välja, et nad mõistusega töötavad. Siiski jälle tehtud luule. (Under Ivaskile 05. I 1958)

Underile ei meeldinud luules ka liigne tumedus, ta armastas pigem helgemat luulet. Lugenud läbi Ivaski saadetud hispaania luuletaja Jorge Guillén'i saksa keelde tõlgitud kogu „Lobgesang“, jagas ta oma vaimustust:

Ometi kord jälle luuletaja, kes julgeb olla optimist (muidugi mitte selle sõna banaalses mõttes), elujaataja ning "imetleja keset kõiki luuletajaid - nihiliste, tsüünikuid, pessimiste ja inetuse kummardajaid, rääkimata segase-jutu-meestest. Lugesin selle Lobgesangi kohe suure naudinguga läbi, tundes mingit hingesugulust sellega, ja löön ta jälle vahete-vahel lahti – julgustuseks ja elustuseks. (Under Ivaskile 24. I 1958)

Under oli arvamusel, et „[õ]ige luule jääb, moed kaovad – ja viimasel ajal õige kiiresti“ (Under Ivaskile 05. III 1964), ning ta ei olnud eriti heal arvamusel luuletajatest, kes nende moodidega kaasa läksid. Kui Ivar Ivask, kes ei olnud Underiga moodsa luule osas samal arvamusel, katsetas hermeetilist luulet ja vabavärssi, siis selle andis Under talle andeks, sest oli ta ju isegi kunagi olnud mõjutatud saksa ekspressionistide luulest ning ka vabavärssi luuletamist katsetanud. Sellegipoolest väärtustas Under luules riimide kasutamist, ning pidas vabavärssi liialt proosa sarnaseks:

Küsite, miks ma ei kirjuta enam vabavärssse, ma saavat ju "kõik". Muidugi saaksin ma seda – aga mis oleks sellega võidet?.. /---/ Päälegi kaasub riimimisele teatud erutav põnevus: kas annab inspiratsioon selle õige riimi, mis "istub" ega tundu otsituna ja karvupidi kistuna, vaid loomulikuna ja kooskõlas kogu luuletuse struktuuriga; mitte riim riimi pärast, vaid värssi teenistuses. Ma armastan raskusi - on nauding neid võita. Kas teie ei leia ka, et

paljud vabavärsid on puht proosa, kui neid proosa kombel kirjutada? (Under Ivaskile 05. III 1964)

Kuigi Underi vaated luulele olid vanaduspõlves väga konservatiivsed, siis kokkuvõttes oli ta siiski arvamusel, et „[k]üsimuses on ikkagi päämiselt luuletaja tõeline and. Ainult see määrab luule väärtuse.“ (Under Ivaskile 24. II 1966).

Marie Underi ja Ivar Ivaski suhe ei piirdunud vaid kirjasõprusega. Kirjavahetuse kõige aktiivsemal perioodil külastasid Ivaskid iga kord Euroopas käies ka Rootsit ja käisid külas Underi-Adsoni kodus Mälarimäel. Under hindas Ivaski ergutavat sõprust väga, sest see vürtsitas tema muidu üsna üksluist pagulaspõlve. Kahe aasta täitumisel kirjasõpruse algusest kirjutas ta Ivaskile:

Mulle on need kaks aastat olnud ka suuresti värvikamad ning sisukamad senisest siinseist. Teie külastuste, kirjade, luuletuste ning kinkeraamatute kaudu. On olnud ergutust ja elevust, mille poolest kõik eelmised pagulusaastad jäävad tublisti maha. (Under Ivaskile 20. XI 1959)

Ühtekokku külastasid Ivaskid Underit ja Adsonit viis-kuus korda, ning enamasti oli sel puhul lisaks Underi tütrele Heddale seltskonda kutsutud ka keeleteadlane Johannes Aavik, kes oli Underi ja Adsoni hea sõber (Kiin 1998). Ivaskil ja Underil kujunes aastate jooksul päris palju ühiseid tuttavaid ja sõpru, kellest nad ka oma kirjavahetustes kõnelesid, ning olulisemate sõprade külaskäikudel läkitasid nad koguni üksteisele ühistervitustega postkaarte. Kõige enam on Underi kirjades Ivaskile nende ühistest tuttavatest juttu kirjandusteadlasest Ants Orasest, Mana peatoimetajast dr Ivar Grünthalist, kirjanikust Aleksis Rannitist, luuletajast Ilmar Laabanist, ajakirja Mana kaastoimetajast Ivo Ilistest, kirjandusteadlasest Aleksander Aspelist, kirjanikust August Mälgust, Austria maalikunstnikust Oskar Kokoschkast, Austria kirjanikust Heimito von Dodererist, filosoofist dr Vootele Vaskast, psühholoogiaprofessorist Olaf Millertist, ajakirja Tulimuld toimetajast Bernard Kangrost ja kirjandusloolasest Mall Jürmast.

Underil ja Adsonil ei olnud majanduslikel põhjustel võimalik Ivaskeid USA-s külastada, kuid selle korvamiseks saatis Ivar Ivask Underile enda kodust aastate jooksul arvukalt fotosid. Underile tegi fotode saamine alati rõõmu ja ta väitis ennast tundvat, nagu ta oleks tõepoolest majatuurist osa saanud: „Mul on tunne nagu oleksin isiklikult kõik Teie toad läbi käind ja Teile üle öla vaadand

Teie luuletades - tõepoolest nii kodus tunnen ma end nüüd Teie majas“ (Under Ivaskile 15. VI 1962). Eriti liigutas Underit tõsiasi, et Ivaski töölauda kaunistavad ka tema pildid.

Lisaks igal suvel abikaasaga Euroopa külastamisele reisis Ivar Ivask ka tööga seoses väga palju. Under, kes oleks meelsasti rohkem reisinud, kuid kelle rahalised võimalused olid piiratud, elas Ivaski reisidele oma kirjades alati väga entusiastlikult kaasa. Kirjavahetuse algusaastatel õnnestus siiski ka Underil endal teha kaks välisreisi Saksamaale. 1959. aastal kutsuti Under rahvusvahelise kirjanikke ühendava organisatsiooni PEN-klubi Frankfurdis korraldatavale kongressile auliikmeks. Under ja Adson sõitsidki juulis Saksamaale kongressile, ning külastasid pärast kongressi ka Saksamaal Underi onupoega ja tütar Dagmarit ning tema abikaasa Herman Stocki. Under jagas enda muljeid PEN-klubi kongressi kohta põhjalikult ka Ivar Ivaskile. Kokkuvõtvalt kirjutas Under 1959. aasta Saksamaa reisi kohta järgnevalt:

See oli siiski mõnusaks vahelduseks meie üksluises elus, see raputas meid tublisti läbi ja see nädal ning ülejäänud äraolemise aeg tundus meile hoopis pikemana tavalisest ühetoonilisest elust. See minu "relatiiviteediteooria". Kavavihust nägite, kellega ma kokku puutusin. Kuna ma tutvusi ei otsind, siis kujunesid need ka juhuslikeks ja olukorra tõttu napiks. Kõige enam rõõmustas mind siiski tutvus Dodereriga, eriti kuna ta seda ise otsis.
(Under Ivaskile 21. IX 1959)

Underi tutvuses Austria kirjaniku Heimito von Dodereriga oli Ivaski käsi natuke mängus, sest just Ivask, kes oli suurmehega kirjavahetuses, oli talle Underi luuletusi tutvustanud ja temas poetessi vastu huvi äratanud.

Ka kuulsa Austria maalikunstniku ja kirjaniku Oskar Kokoschkaga tegi Marie Underi tuttavaks Ivar Ivask. Ta tutvustas Kokoschkaga kohtudes talle eesti kirjanike luuletõlkeid ning Kokoschka, kes vaimustus Marie Underi luulest, palus Ivaskil Underit enda poolt tervitada (Ivask 1958). Sellest sai alguse Kokoschka ja Underi lühike kirjavahetus, milles Ivask oli vahemeheks. Oskar Kokoschka nõustus Underile „Kogutud luuletuste“ tarbeks joonistuse tegema, kuid kahjuks jäi sellega hiljaks ning kogumik jõudis ilmuda enne joonistuse valmimist. Küll aga jõudis Kokoschka illustratsioon Underi „Kogutud luuletuste“ kolmesajasse käsitsi nummerdatud ja allkirjastatud eriväljaandesse. Ivar Ivask kirjutas selle kohta Mana 1958. aasta 4. numbrisse ka artikli „Oskar Kokoschka illustreerib Marie Underit“ (Ivask 1958c).

Ivar Ivask võttis väga aktiivselt osa pagulaskonna kirjanduselust, pidas arvukalt ettekandeid ning kirjutas kirjandusajakirjadesse arvustusi ja analüüse. Ivask kirjutas ja pidas ettekandeid ka Underi loomingu kohta. Under oli talle selle eest oma kirjades alati tänulik, kuid samas tekitas see temas ka natuke ebamugavust, sest ta oli vanaduspõlves enda noorusea loomingu osas väga kriitiline:

Kirjutate, et loete ja uurite ikka veel mu luuletusi. See on ju väga liigutav, kuid ärge uurige ega lugege kõiki! Salgaksin nagu Pasternakki suure osa oma toodangust maha. Ehk vaadelge neid armulikult nende aja ja ümbruse taustal. (Under Ivaskile 31. XII 1958)

Ka Under ise osales pagulaseestlaste kirjanduselus aktiivselt. Ta külastas kirjanike juubeliüritusi ja mälestusõhtuid, võttis osa raamatukuu raames korraldatud kirjandusüritustest, käis Eesti Kultuuri Koondise uusloomingu õhtutel Stockholmi Eesti Majas, ning luges aktiivselt kirjandusajakirju. Kirjades Ivaskile puudutas Under tihti kirjanduslikke üritusi ning kohtumisi ühiste tuttavatega ja avaldas arvamust pagulaseesti kirjandusajakirjades ilmuvate kaastööde kohta. Ka kirjanduslike auhindade määramine tekitas Underi ja Ivaski vahel arutelu, ning nad jälgisid igal aastal suure huviga Nobeli kirjanduspreemiate määramist.

4.2. Isiklikumad teemad Marie Underi kirjades Ivar Ivaskile

Kui algselt sai kirjavahetus alguse Ivaski kui kirjandusloolase professionaalsest huvist endast 44 aastat vanema eesti esipoetessi vastu, siis lõpuks kujunes sellest kahe loovisiksuse vaheline väga usalduslik sõprussuhe. 1962. aastal tunnistas Under Ivaskile:

Olen sügavasti liigutat, et kirjutate mulle "nagu ei kellelegi teisele" - need Teie "päeviku"-lehed on mulle väga südamelähedased, ja ma pean samuti tunnistama, et ma kellegi teisega ei ole nii usalduslikus kirjavahetuses kui Teiega. (Under Ivaskile 25. VII 1962)

Lisaks kirjanduslikele küsimustele arutlesid kirjasõbrad ka isiklikel teemadel. Paul Tillich'i teoste lugemisest kasvas Underi kirjades välja pikem teoloogiline arutelu. Under jagas Ivaskiga enda vaateid ning arutles pikalt erinevate usuküsimuste üle. Kõige enam paelus teda lunastuse küsimus. Kuna Ivask oli katoliiklane ja Under pooldas luterlust, siis jäid nad paljudes küsimustes eriarvamusele.

Under kirjutas Ivaskile ka enda tervisest, ning usaldas talle pikemalt kõnelda teda aastaid vaevavast unetuse probleemist:

On otse uskumatu, kuidas mind kõik ebatavaline ja igapäisest elurütmist väljaviiv segi paiskab ja erutab. Ja kõige eest, mis mu südame kiiremalt peksma paneb, maksan ma unetusega. See on vist üks "inimlik, liig-inimlik" joon, ent lugedes kord Darwinist, et ta polevat saanud öösel magada, kui ta eelneval õhtupoolikul mõnd kirja kirjutand - siis tundsin mingit rõõmu, et ma pole üksi selline narr. (Under Ivaskile 15. IV 1958)

Muide, mul on kaunis keeruline une-rituaal: pääle muu "loitsin" ma: ma loen - mitte lambaid - kõiksugu värse, üks neist on "Der du von dem Himmel bist", kordan neid tundide viisi, kui und ei saa. Aga enne kõike, voodisse heites, teen lahtise akna all sügavhingamist ja selle järele lõdvendusharjutusi. (Under Ivaskile 31. XII 1958)

Under häbenes oma uneprobleeme ning pidas seda enda suureks puuduseks: „Arvan, et olen laskund maitsetusse paljastades oma puudusi ja defekte. Olen püüdnud neid igale võõrale varjata, ja see, et olen end kord Unetuma laulus nii "minna lasknud", ei lase mind sellele luuletusele kunagi ilma piinlikkuse kõrvalmaiguta mõelda“ (Under Ivaskile 31. XII 1958).

Igal aastal oli Underi kirjades juttu ka tema sünnipäevast. Under tänas alati Ivaskit endale sellel puhul saadetud kinkeraamatute eest ning tegi juttu enda sünnipäeva tähistamisest. Underile, kelle jaoks sünnipäevad tähendasid alati lugematutele õnnitluskirjadele vastamist ning avalikel aktustel viibimist, tekitasid tema sünnipäevad alati väga suurt stressi. Kuna Underile ei meeldinud avalik tähelepanu, siis oli tema jaoks kõige raskem enda juubelite tähistamine, mil ta tundis alati soovi kuhugile ära põgeneda. Viisakusest ta seda enamasti siiski ei teinud:

10 a eest tulid lapsed Saksamaalt, siis ei saanud ma põgeneda, 5 a eest tulid Oras ja Viljanen, siis oleks ju äärmiselt sündsusetu ja tänamatu olnud mitte paigale jääda – aga igakord olen istund nagu sütel ja mul on olnud ülimalt piinlik olla ses helgiheitjate valguses. (Under Ivaskile 28. II 1963)

Under tunnistas Ivaskile, et lisaks avaliku tähelepanu pelgamisele ei meeldi talle sünnipäevad ka selle pärast, et need talle paratamatult ka surmamõtted ligemale toovad:

Sünnipäevi ei peaks üldse mitte meenutama - eriti kui nad juba nii halastamatult alla mäge veavad, et surmamõtteist üldse lahti ei saa. "Surmas pole midagi head, muidu poleks jumalad surematud," on Sappho ütelnud, (kuigi ta ise - paradoksaalne küll! – vabasurma läks). (Under Ivaskile 16. IX 1962)

Üldiselt oli Under siiski pigem elurõõmus ja surma teemat puudutas ta Ivaskiga vaid üksikutes kirjades. 1960. aastal kirjutas ta Ivaskile:

Olen õhtuti teda [Paul Valéry'd] tihti lugend. Sattusin hiljuti lausele, et inimene nõjatub surmale nagu vestleja kaminale. (Tsiteerin mälu järgi.) See on veidi bon mot-likult väljendat. Siis on Dodereri ütlus "Deemonites" palju tabavam. "Kui inimene vanemaks saab, siis järgib mõte surmast teda alati nagu koer." See on ainus lause, mis sellest teosest nagu tulikirjaga mulle ajju on sööbind, sest tunnen ise juba ammu-ammu, et surm nagu vari saadab mind. (Under Ivaskile 16. III 1960)

Kõige raskemalt mõjusidki Underile 1960. ja 1962. aasta kevad-talved, mis tekitasid temas depressiooni.

See talv on tõesti mul olnud äärmiselt viljatu. Kardan vahel, et ma ei saagi oma endist energiat tagasi. Oh ei, ma pole enam see, keda Teie oma sünnipäevaläkituses nii elujõuliseks ülistate... (Under Ivaskile 09. IV 1960)

Olen olnud apaatne ja tahtejõuetu, hulk kirju on vastamata ja süda valutab selle pärast. Kas on see kevadväsimus, millest muide nii palju räägitakse, või – vanadus?... Viimast ei tohi küll – hingehügieeni seisukohalt – nii kergekäeliselt tunnustada: ajurakukesed pidavat ju kauem teistest vastu pidama, aga midagi on minuga siiski nagu korrast ära sel kevadel. Muidugi, see kevad polegi olnud mingi kevad - ikka veel talvega pooleks. (Under Ivaskile 05. XI 1962)

Under kirjades Ivaskiga on väga palju juttu loodusest ja ilmast. Under armastas väga loodust ja nad käisid regulaarselt Adsoniga kaks korda päevas jalutamas. Ka kirjades Ivaskile kirjutas ta korduvalt nendest jalutuskäikudest ja enda loodusearmastusest. Hoolimata sellest, et Mälarimäe kandis oli väga kena loodus, jäi see Underi jaoks siiski lõpuni võõraks, sest ta igatses tagasi Eestisse:

Istun siis nüüd, kuna see ülipikk talv ometi kord näib olevat möödas, palju väljas ja laisklen, nagu see mul suveti tavaliselt kombeks on. See oli ka kodumaal nii, et ma tundideviisi võisin looduses peaaegu liikumatult nagu fakiir paigal istuda, isegi midagi lugemata. Keegi kord ütles sel puhul, et "ajan juuri", siis võis see ju nõnda olla, aga mis juuri ma siin võõras mullas ikka ajan, kuid mingi jõukogumine see ehk siiski on. (Under Ivaskile 05. VI 1958)

Kuna Under oli „vabaõhu inimene ja ei raatsi toas püsida, kui ilm vähegi lubab“ (Under Ivaskile 31. XII 1958), siis tähendas see seda, et ilm mängis tema elus väga olulist rolli, ja sellest tulenevalt on ka tema kirjavahetuses Ivaskiga väga palju juttu ilmast. Under ja Ivask elasid üksteisest väga kaugel, kuid siiski samas kliimavöötmes, mis tähendas, et nad said mõlemad nautida nelja aastaaga. Underi lemmikaastaeg oli kevad, Ivask armastas lund ja talveilma. Olenevalt sellest, kuivõrd nende kodukandi ilm klappis, oli ilm neid ühendavaks teemaks või just rõhutas nende vahemaad üksteisest.

4.3. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse jahenemine

1963. aastal sai alguse Underi ja Ivaski selleks ajaks juba 6 aastat kestnud väga tiheda, sisuka ja usaldusliku kirjavahetuse jahenemine. Esimeseks halvaks noodiks oli see, et Under pühendas Ivaski enda ja Grünthali vahelisse tülsisse. Nimelt tõlkisid Ivar Grünthal ja Ilmar Laaban Marie Underi luuletusi rootsikeelse luulekogu „Vigilia. Dikter i urval och tolkning“ tarbeks ning Grünthal saatis Underile allakirjutamiseks dokumendi, mille järgi pidid kolm Underi-Adsoni poolt välja praagitud luuletust sisse jääma või vastasel juhul ähvardas ta kogu projekti nurjumisega. Under, kelle arvates oleks pidanud valimiku puhul ka autori soovidega arvestatama, pidas seda Grünthali poolt väga diktaatorlikuks võtteks, ning olles olukorra pärast solvunud, läkitas selle kohta Ivaskile pika kirja. Oma osa oli selles ka Adsonil:

Jätsin kirja lamama ega tahtnudki seda ära saata, et mitte keelepeksu muljet tekitada. Aga Trubaduur käib pääle, nii siis läkitan selle siiski Teile. Psühiaatrid ju ütlevad, et peab süidame päält kõik ära rääkima, et taas hingelist tasakaalu saavutada. Olen Teid siis nüüd kasutand kui hingearsti - ärge mind nüüd väärsti mõistke ega halisejaks pidage. (Under Ivaskile 25. I 1963)

Kui leiate, et olen valesti talitand seda lugu Teile edasi andes, siis palun saatke nood leheküljed mulle tagasi. Arvasin, et sõpradele võib südant kergendada... aga ühtlasi on elu mind muutnud araks ja skeptiliseks. (Under Ivaskile 25. I 1963)

Kahjuks tuli välja, et Underil oli tõepoolest alust Ivaski poolehoidus skeptiline olla. Ivask tõlgendas olukorda Underi poolt tänamatuks. Underile oli see valus hoop ning järgnevas kirjas asus ta Ivaski vastu kaitsepositsioonile, tuues näiteid enda tänulikkusest ja alalhoidlikkusest ning rõhutades, et ta ei aja reklaami ega kiitust taga, nagu Ivask olla seda enda kirjas talle ette heitnud. Kuid Under läks veel kaugemale ning julges kritiseerida Ivaski analüüsi enda „Uneretke“ luuletuse kohta:

Kui lubate, teen siiski väikese korrektuuri Teile süümeika Uneretke-analüüsi puhul. Ma ei ole kaotand Jumalat! - seda ei ole ma ses luuletuses tahtnud ütelda; samuti ei ole ma ka mõtelnud "kadund elujõudu", vaid hoopis, võiks ütelda, saatust; pigemini oli see kadedad ja kahjurõõmsa Moira ilkumine, mida kuulsin. Võibolla, et ehk alateadvuses "kadund elujõud" end salaja avaldas - selle luuletuse hoog aga kõneleb vist vastupidist - kuid Jumalat ma ei ole kaotand. Igal juhul tänan veel kord, et olete vaevund nii põhjalikult tegelema selle mu luuletusega ja sellesse süvenema. Kui ma mõnd oma luuletust armastan, siis just seda. (Under Ivaskile 28. II 1963)

Enda järgmises kirjas andis Under mõista, et sooviks suhteid parandada: „Aga jätame need „vastandid ja vastuoksused“ (Teie minu mina õige iseloomustus Uneretke analüüsist)“ (Under Ivaskile 24. IV 1963). Sellegipoolest otsustas ta siiski Ivaskile lahti seletada enda nägemuse „Uneretke“ kohta:

On ka mõistetav, et sõna „Üht“ all mõtlesite Jumalat, kuna see sõna on kirjutet suure tähega. Minul väljendab see rida aga kõige maapealse elu ebatäiuslikkust, ideaali saavutamatus: lähed suurte lootustega välja õnnelahile, aga need lootused purunevad, sest kõik maine on poolik. Kogu selle luuletuse paradiislik foon – nagu Teile seda ju ka esile tõstate – näitab, et see retk on õnnetaotlus, inimhinge igavene õnneotsing.

Täna Teid, et nii innukalt-süümekalt olete tungind mu hinge, selle päikese- kui ka varjupoolsetesse tahkudesse. On kergem elada, kui on kaasmõtlejaid ja -tundjaid. (Under Ivaskile 24. IV 1963)

Mõnda aega arenes kirjavahetus pärast seda jälle edasi sõbralikus toonis. Suvel külastas Ivask Euroopa reisil olles taas ka Underit ja Adsonit. Tõsi küll, hoolimata sellest, et Ivaskid viibisid Stockholmis terve nädala, jätkus neil Underi jaoks aega vaid üheks öhtuks ning ka selle öhtu õhkkond oli jahedam kui tavaliselt, mis pani Underi hiljem selle kohta järele pärima:

Ka öhtuöhtupoolik siin jäi kuidagi poolikuks – kas häiris Teid Salo juuresolek või johtus dissonantsivõitu õhkkond Teie napist ajast meie jaoks või millestki muust. (Under Ivaskile 18. XI 1963)

Selgus, et tõepoolest oli katoliiklasest preester Salo kohalolu, keda Under ise oli arvanud Ivaskile pigem huvipakkuvaks vestluspartneriks kujuneda võivat, Ivaskile tollel öhtul vastumeelne olnud. Veel ei meeldinud Ivaskile see, mida sellel öhtul Nõukogude Liidu luuletajast Jevgeni Jevtušenkost räägiti. Under arvas selle peale, et:

Erinevate vaadete pärast mõnes kirjanduslikus aspektis ei tohiks sõprade vahel sallimatust tekkida. Kõik ei või kõigis küsimusis ühel arvamusel olla – ka vastaspoole seisukohti peaks vähemalt võima rahulikult ära kuulata. Mitmekesiste vaadete sõelumine tohiks vist tõele lähemale viia. Miks kohe solvuda kui mõnes küsimuses ühel nõul ei olda – päälegi kui jutukaaslase argumendid just absurdsed ei ole... Armas Ivar Ivask, loen Teie kirjast, et ma olevat Teile etteheiteid teinud... See peab olema eksitus. Küsisin ju ainult Teie tujutuse põhjusi, nüüd selgub, et olin süüdlane kutsudes S. siia – nii on etteheited Teie poolsed. (Under Ivaskile 13. XII 1963)

Kuigi Underi ja Ivaski vahelises kirjavahetuses oli 1963. aastal mitmeid lahkkelisid, siis otsest suurt tüli ei puhkenud ning mõlemad osapooled sõlmisid aasta lõpus vaierahu:

Praegu saabus Teie kirev linnuparv, rahusõnum ja harras mõtisklev luuletus mokas. Ruttan kohe tänama ja valget lippu lehvitama. Vahepääl saite ju mu õiendava kirja, mis ehk Teis jälle vastukarva-meeleolu tekitas. Teeme siis vähimalt vaierahu Rahupühade puhul – see on samuti minu südamesoov. „Ohustavalt tõsised“, nagu ütlete, pole need lahkkelid ju tõesti kunagi olnud. (Under Ivaskile 20. XII 1963)

Kuid tagantjärele võib ütelda, et Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuses 1963. aastal toimunud lahkkelid olid alles eelsoojenduseks sellele, mis järgnes nende kirjavahetuses 1964. aastal. Juba 1964. aasta märtsis saatis Under Ivaskile järjekordse enda sõnul „õiendava“ kirja. Underile oli juba

pikemat aega teada, et Ivask kirjutab arvustust tema 1963. aastal ilmunud luulekogu „Ääremail“ kohta, mis sisaldas 10 algupärast luuletust ja 36 tõlget. Ta oli aga väga üllatunud Grünthalilt kuuldes, et Ivask ei ole selles kogus rahul tema 20 aastat tagasi Loomingus ilmunud Goethe luuletõlkega. Juba eos asus Under Ivaski ees „Ääremail“ osas kaitsepositsioonile, samas toonitades, et ta ei oota kiidulaulu, vaid mõistmist:

Armas Poeet, ma ei ole kunagi viirukipanni oodand. Ainult mõistmist ja õiglust. Võiksin ka ütelda: „mu laul on lauldud“, ma ei karda enam midagi. Vilde ütles mulle juba pärast mu esimesi kogusid: „Sind ei kõiguta enam miski“ ja kummalisel viisil kordas mulle neidsamu sõnu Oras ühes hiljutises kirjas. Kui Teie ehk mõnes suhtes minu arvates märgist ehk peaksite liialt mööda laskma, siis muidugi vaidlen vastu – kirjas, mitte avalikult. (Under Ivaskile 05. III 1964)

Under andis tagasisidet ka Ivaski saadetud vabavärsis kirjutatud eestikeelsetele luuletustele. Võrreldes alles hiljaaegu kiidetud saksakeelsetele luuletustele antud tagasisidega oli see tagasiside väga leige:

Tervitan Teie luule uut suunda. Iga areng on tervitatav. Muidugi, nüüd on lihtsus moes ja argipäeva keel, aga ammuks see oli, kui kaitstesite veel hermetismi Mallarme'ga eesotsas. Meie ju vaidlesime kaunis ägedasti selles küsimuses. Teie vist mäletate? Nagu näha, ollakse luulest tüdind, et see nüüd hakkab proosastuma! Uue voolu kohaselt on Teie „Tartu ja Riia vahet“ puhtalt läbi viidud, „Vaade Roomale“ ilmutab aga veel luule „igandeid“, Samuti rahvalaululine sõnaraamat üsna tublisti. Teie vanaema „taevatähekesed“ ja vanaisa „noodivihik“ meeldisid mulle. (Under Ivaskile 05. III 1964)

Under, kes ei armastanud eriti vabavärssi, rääkis selles kirjas pikalt sellest, mis ta ise vabavärsis ei kirjuta, ning käsitles enda negatiivseid seisukohti moodsate luulesuundade kohta, mida ta oli kirjavahetuse jooksul korduvalt ka varem Ivaskile esitlenud. Lisaks võttis ta sõna Ivaski kirjutatud Ranniti „Kuiva hiilguse“ arvustuse osas, ning vaidles Ivaski kriitikale mõnes kohas vastu. Ülejärgmises kirjas ei suutnud Under aga uskuda, et Ivask seda tema n-ö „õiendavat“ kirja niivõrd pahatahtlikuna oli võinud tõlgendada:

Aga järgmine kiri algab Teil veidi irooniliselt-mürgiselt. Kas tõesti oli mu „epistel“ „äikese-laet“? Ei mäleta, et ma seda väga tujutus meeleolus oleksin kirjutand. Kordasin

ju omi vanu Teile tuntud arvamusi luule kohta. Ega's ma nii kergesti oma seisukohtadest moodsate ismide kohta ei tagane. Ütlesite ju ise ühes eelmises kirjas: vanad olevat alalhoidlikud, kõrvaltooniga nooruse õigustet üleolekust. Eks meil siis ole kummalgi õigus kaitsta oma tõekspidamisi. /---/Ja mis ma „vigurdamisest“ kirjutasin - ega see polnud Teile kohta öeldud. (Under Ivaskile 08. IV 1964)

1964. aasta juunikuus oli Under Ivaski kirjutatud arvustusega luulekogu „Ääremail“ kohta juba tutvunud ja tunnistas raske südamega, et tal on olnud raske ennast kokku võtta Ivaskile kirjutamiseks, sest ta tunneb, et Ivaski arvustus mõne tema tõlke kohta on olnud kohati ebaõiglane. Ivaski kõige drastilisema etteheiteana nägi Under seda, et Ivask oli tema Baudelaire'i luuletuse tõlkes ühte rida kommenteerinud kui „maamehelikult priskelt“ kõlavat. Under väitis, et oli selle rea Baudelaire'i tekstist tõlkinud sõna-sõnaliselt, ning kui see Ivaski arvates matslikult kõlab, siis on selles süüdi eesti keel, mitte Under. Under läks koguni nii kaugele, et pöördus Ivaski poole, et ta ütleks talle, kuidas tema arust seda rida paremini oleks saanud tõlkida. Ta kirjutas Ivaskile tema arvustuse kohta:

Arvate omas viimases kirjas, et ma ei näinudki Teile arvustuse kiitust. Oh, nägin küll ja tänan selle eest, kuid ega ma ei ihkagi seda, kui ülekohtune mahategemine sellega kaasneb. Mitte kiitust, vaid õiglust sooviksin. (Under Ivaskile 15. VII 1964)

Ivaski viimases kirjas toodud väitele, nagu oleks vaid Ivask üksi sügavuti Underi loomingu analüüsimisse süüvinud, vaidles Under vastu:

Arvate veel omas kirjas, et teised kriitikud pole nii sügavalt analüüsinud mu loomingut kui Teile. Siin tahaksin küll tänu meeli osutada Orasele, kes algusest peale on vaevaks võtnud suure arusaamise ja peenetundelisusega tungida mu luulesse. (Under Ivaskile 15. VII 1964)

Kui Ivask ka järgmises kirjas Underile enda tõlkevarianti ei saatnud, siis nõudis Under seda temalt uuesti:

Nüüd jäätan ootama, ja väga tungivalt, Teile kõne all oleva rea tõlget. Vastasel korral pean jääma veendumusse, et olete olnud mu vastu ebaõiglane. Oma rea eest võitlen „viimse veretilgani“. (Under Ivaskile 05. VIII 1964)

Kuna Under kord oli juba Ants Orase nime sellesse kriitikat puudutavasse tülisse tõmmanud, siis tuli tal Ivaski ees veelkord Orase arvustust kaitsta:

Muidugi olen Teile tänulik kõige Teie hoole ja vaeva eest, mida olete näind süvenedes mu luulesse, aga kui ütlete, et Oras on ainult „riivand“ mu Ääremail, siis pean selle Teie arvamise siiski faktiga kummutama, et O. on mainit luuletusi käsitanud 2 ja 1/2-el leheküljel – see pole sugugi riivamine. Ja ega arvustust saa mõõta sõnade arvuga: siin maksab kvaliteet ja mitte kvantiteet. (Under Ivaskile 05. VIII 1964)

Under hakkas kahtlustama, kas Ivaski arvustus tema „Uneretke“ kohta, ei ole kallutatud tema varasemast solvumisest Underi vastu:

Ütlete m. s. oma kirjas, et olgu ka mina õiglasem Teile vastu. Palun, milles seisneb minu ebaõiglus?! Nimetate end sellega seoses vabavärsiharrastajaks – nagu näha, on minu kord avaldet väide, et olete siirdunud vabavärsile, mis viimasel ajal moodi läind, Teid irriteerind. Aga miks? See oli ju ainult tõsiasja konstateerimine. Kas pean mõtlema, et see irritatsioon ehk Teile meelt on juhtind tolle arvustuse kirjutamisel?!. (Under Ivaskile 05. VIII 1964)

1964. aasta viimases kirjas tunnistab Under, et nende vahekord Ivaskiga on rikutud. Ivask oli tõlgendanud Underi kaitsepositsiooni Orase „Uneretke“ arvustusele sellega, et ta Orase arvustust paremaks peab Ivaski omast:

Miks me vahekord ei peaks muutuma „okkaliseks“, kui Teile mulle sõnu inkrimineerite, mis ma ei ole ütelnud. Minu kirjas ei seisa mitte, et „Oras ütleb kvalitiivselt enam ära kui (Teie) mina oma kvantiteediga“. Vastavas lauses ma üldse Teid ei puudutanudki, vaid kaitsesin ainult Orast Teile väite vastu, et O. olevat ainult „riivand“ mu viimast kogu ja kasutasin seejuures üldtõde, et kvantiteet ei tähenda veel kvaliteeti. Palun lugege mu viimast kirja oma väite korrigeerimiseks uuesti! (Under Ivaskile 16. VIII 1964)

Kui Ivask tõlgendas seda ebaeetiliseks, et Under nõudis temalt paremat tõlget tema kritiseeritud luulerea kohta, siis Under väitis vastu, et kuna ta pöördus selles küsimuses Ivaski kui luuletaja poole, siis ei näe tema selles mingit probleemi:

Teine eksitus Teile kirjas on järgmine: arvate, et mina Teilt kui kriitikult oleksin nõudnud tolle „maamehelikult priske“ rea parandamist. Nii ebaloogiliseks ei tuleks mind küll vist

mitte pidada. Pöördusin ju Teie kui luuletaja poole ses asjas. Mu kirjas seisis selgelt: „Olete ju ise samuti luuletaja“. (Under Ivaskile 16. VIII 1964)

Kõige rohkem ärritas Underit aga see, et Ivaski arvates oli kriitikutel õigus tõlgendusvabadusele ning ta ei võtnud oma kogu „Ääremail“ arvustuses arvesse Underi poolt talle lahti seletatud tõlgendust „Uneretke“ luuletuse kohta:

Ja siis see Jumala-küsimus mu Uneretkes. Ütlete, et võtsite küll arvesse mu õienduse, kuid leidsite ikkagi „et mu laul räägib Teist keelt“... Kuidas küll seda mõista?! Kas ma siis ise tõesti ei tea, mida ma olen tunnud ja väljendand oma luuletuses?! Kas tahate mind kvalifitseerida vastutusvõimetuks?... Teie teate siis niipidi paremini mida ma ise tean, teine kriitik naapidi ja kolmas jälle kesteab kuidaspidi paremini – aga kuhu jääb siis autori õigus oma loomingut seletada ja väärtõlgitsusi ümber lükata?! Vihjate küll korduvalt mu vanadusele omas arvustuses, aga nii seniilne ma siiski veel ei ole, et ma ei teaks, mis ma oleksin tahtnud ütelda oma luuletuses. (Under Ivaskile 16. VIII 1964)

Olen Teile ju varemalt seletand selle luuletuse ideed ja tuuma. Kummaline on sellepärast Teie kommentaar: „aga näen seda teises valguses kui Teie, autorina, seda ise meeeldi tahaksite näha“. Arvan, et on ehk liigne omavoli ühelt kriitikult autori teadmist ja tundeid niiviisi ei-miskiks pidada. (Under Ivaskile 16. VIII 1964)

On mõistetav, et Under ei suutnud mõista Ivar Ivaski uuenduslikku kirjanduskriitilist lähenemist. Underi jaoks oli täiesti võõras uuskriitikute väide, et tähendust ei määra mitte autor, vaid kirjandustekst ise, mis on eneseküllane tervik. Ka poststrukturealistliku kirjanduskriitika tõekspidamine, et tekstid kätkevad endas ammendamatu tähendusepaljusust, oli tollal arusaadavalt Underi jaoks täiesti ennekuulmatu, sest poststrukturealistide üks kuulsaimaid käsitlusi, Roland Barthes'i essee „Autori surm“ ilmus alles 1967. aastal. Underi jaoks ei olnud „autor surnud“, sest ta ise oli veel vägagi elus ja tal oli oma loomingu kohta konkreetseid tõlgendusi, mis olid tema arvates tema kui looja tõlgendustena ainutõesed.

Underi ja Ivaski tüli lõppes Underi 1965. aastal kirjutatud kirjaga, kus Under andis teada, et tema ei soovi enam nende vaidlusi jätkata ja tahab nende erimeelsused minevikku jätta:

Nüüd pean kahjuks natuke tagasi tulema Teie viimase kirja poleemika juure. Mainite seal, et Teid on takistand mulle vastamast minu kirja "toon". Vastaksin sellele, et minu toon oli

tingit Teie kirja sisust. Et "tuult" ja "tormi" õiendada, tuleks ju jälle otsast peale hakata toda vana õnnetut tüli arutama, ja ma ei taha silm-silma vastu poliitikat ajada. Mul on väga kahju, et meie ilusasse sõprusesse selline ebakõla tekkis - mina igatahes püüan sellele sammalt kasvatada. (Under Ivaskile 21. II 1965)

Selle kirjaga panid Marie Under ja Ivar Ivask enda erimeelsused küll justkui kõrvale, kuid tüli eelnenud soe ja usalduslik suhe pärast seda tüli enam lõplikult ei taastunudki. Underi ja Ivaski kirjavahetus jätkus küll veel kuni 1970. aastani, ning viimase postkaardi saatis Under Ivaskile 1972. aastal, kuid Underilt Ivaskile saadetavate kirjade arvukus langes drastiliselt, kirjad jäid lühemaks ja olid varasemast vähem isiklikud.

4.4. Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetus kui kultuuripärand

Marie Under armastas lisaks ilukirjandusele väga lugeda ka kirjanike elulooaamatuid ja kirjavahetusi. Ta tunnistas Ivaskile juba üsna nende kirjavahetuse alguses: „Mu huvi kirjanike isiku, samuti teiste vaimusuuruste vastu on enorm“ (Under Ivaskile 20. XI 1959). Iseenda biograafia kohta väitis Under ennast aga ükskõikse olevat: „Oma biograafia kohta olen ma enam kui ükskõikne – parem kui sest üldse mingit jälge ei jääks.“ (Under Ivaskile 11. X 1959). Sellegipoolest oli Underile selge, et tema kirjavahetus Ivaskiga kuulub tema biograafiasse. Ta palus mitmel puhul Ivaskile kirjutades parandada enda varasemates kirjades tehtud vigu ning ühel korral, kui ta muutis meelt selle osas, kui kõlbulik oli temast Ivaskile vahendada enda ja Grünthali vahelist arusaamatust, palus ta Ivaskil endale sellest kirjavahetusest paar lehekülge koguni tagasi saata. Kui Artur Adson alustas Marie Underi biograafia kokkupanemist „Marie Underi eluraamatu“ koostamise näol, kirjutas Under sellest Ivaskile: „Trubaduur ehitab mulle „paberist monumenti“, kus ka Teie annus ei puudu“ (Under Ivaskile 17. XI 1967).

Marie Underi kirjad olid küll adresseeritud Ivar Ivaskile, kuid enamasti tervitas Under neis ka Astrid Ivaskit ning Underi kirjadele olid tihtipeale lisatud ka tema abikaasa Artur Adsoni ja tütre Hedda tervitused. Ei ole teada, kas Adson luges Underi kirju Ivaskile, kuid Ivar Ivaski abikaasa Astrid Ivask on 1998. aastal usutluses Sirje Kiiniga tunnistanud, et nende peres olid Underi kirjad alati suursündmusteks ning nad lugesid neid Ivariga koos (Kiin 1998). Kui Astrid kõigest eesti keeles aru ei saanud, siis olla Ivar talle tõlkinud. Kuna Marie Under oli Ivar Ivaskiga kirjavahetust

pidades teadlik sellest, et need kirjad kuuluvad ühel päeval tema biograafia juurde, siis võib oletada, et Under pidas neid kirju kirjutades silmas seda, et ta ei kirjutaks midagi, mis tema isikut liialt kompromiteeriks, ning samas võimaldas see kirjavahetus tema häälele platvormi, kus jagada enda isiklikke vaateid ja veendumusi, enda sügavamat olemust.

Kui Sirje Kiin 1998. aastal Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetuse osas Astrid Ivaskit usutles, arvas Astrid:

Ju Under vist tundis ka, et kunagi kuskil on see väga tähtis, mida ta kirjutab. Ma ei usu, et ta kirjutas need kirjad kerge käega, ta tahtis võibolla neid asju välja ütelda, aga keegi ei olnud küsind. Tihti ta kaitses ka end neis kirjades. Arvan, et ta tundis, et siin on ehk võimalus öelda asju, mida mujal ei saanud. Kui keegi küsib ühe inimese käest sügavaid asju usu ja veendumuste kohta, mida keegi teine ei ole kunagi küsinud, siis äkki see inimene või luuletaja mõtleb, et võibolla tõesti ma ütlen välja. (Kiin 1998)

Kindlasti jättis Marie Under enda kirjades nii mõndagi ka välja ütle mata, kuid nii nagu Ivar Ivask on enda päevikus väitnud, et kirjavahetusesse Marie Underiga pani ta endast parima, siis võib uskuda, et ka Under panustas enda kirjavaetusse Ivaskiga endast parima.

5. Marie Underi luuletõlked koostöös Ivar Ivaskiga

Aastatel 1957–1960 tegeles Marie Under aktiivselt luule tõlkimisega eesti keelde. Lisaks Ivar Ivaski saksakeelsetele luuletustele ja tema abikaasa lätlanna Astrid Ivaski luuletustele tõlkis ta luulet veel läti luuletajalt Aleksandrs Čaksilt, leedu luuletajalt Henrikas Radauskaselt ja vene luuletajalt Boriss Pasternakilt. Marie Under valdas suurepärasel tasemel saksa keelt ja sai aru ka prantsuse ja vene keelest, kuid läti ja leedu keelt ta ei osanud. Ivask valmistas Underile luuletuste tõlkimiseks proosatõlked, ning Marie Under tõlkis luuletusi saksa keele vahendusel. Ta uuris alati ka siiski originaalteksti ning jälgis luuletuste tõlkimisel riimiskeemi.

Astrid Ivaskilt tõlkis Under eesti keelde luuletused „Härjavõitlus“, „Talveudu“, „Sügise algus“ ja „Järve ristsed“, mille tõlked ilmusid 1962. aastal ajakirja Mana 1. numbris. Under pidas Astrid Ivaskiga tema tõlgete kohta eraldi kirjavahetust ja kirjades Ivar Ivaskiga nende tõlgete kohta pikemalt juttu ei ole. Ivar Ivaski enda, Aleksandrs Čaksi, Henrikas Radauskase ja Boriss Pasternaki luuletuste tõlkimisel tegi Under aga Ivar Ivaskiga tihedat koostööd. Ta saatis enda valmis tõlked Ivaskile tagasisidestamiseks ja arutles temaga erinevaid tõlkevariante. Järgnevates alapeatükkides puudutan Marie Underi koostööd luule tõlkimisel Ivar Ivaskiga.

5.1. Aleksandrs Čaksi luuletuste tõlkimine

Marie Under alustas 1957. aasta sügisel Läti luuletaja Aleksandrs Čaksi luuletuste tõlkimisega, ning Astrid Ivask saatis Underile selle tarbeks Čaksi luuletuste saksakeelsed värsiskeemidega proosatõlked, Ivar Ivask lätikeelsed ära kirjad. Valminud tõlked saatis Under Ivaskile tagasisidestamiseks ning koos arutleti võimalikke muudatusettepanekuid. Tõlked pidid ilmuma uues kultuuri ja kirjanduse ajakirjas Mana, mille peatoimetajaks oli Ivar Grünthal, kes oli väga huvitatud sellest, et ka Ivar Ivask ajakirjale kaastööd hakkaks tegema.

Underi tõlkes ilmusid 1958. aastal ajakirja Mana 2. numbris Čaksi luuletused „Jaanik“, „Kui keegi tunda tahaks“, „Kits“ ja „Düüna ääres.“ Ivar Ivask kirjutas Underi Mana 2. numbris ilmunud luuletõlgetele eessõna „Saateks Marie Underi luuletõlkeile Läti keelest“ (Ivask 1958a). Čaksi poeem „Elu“ ilmus Marie Underi tõlkes ajakirja Mana 3. numbris. Ivar Ivaskilt ilmus samas numbris artikkel „Aleksandrs Čaksi poeem „Elu“ ja selle koht Läti luules“ (Ivask 1958b).

5.2. Ivar Ivaski luuletuste tõlkimine

Kui Under oli Čaksi tõlked valmis saanud, siis hakkas ta katsetama Ivar Ivaski luuletuste tõlkimisega. Ivar Ivask oli nimelt saladuskatte all saatnud Underile tutvumiseks enda saksa keelset luuleloomingut. Under vaimustus Ivaski luulest ja oli arvamisel, et tema luuletusi peaks kindlasti eestindama:

Katsetasin juba natuke Teie värsside tõlkimisega, kuid kaugele ma veel ei jõudnud. Arvan siiski, et Teil enesel õnnestuks kõige paremini neid eestindada. Mõistan väga hästi teie killustumust mitme keele vahel, kuid arvan, et seda mitmekesisem ja rikkam on hing, mida enam keeli teda on toitnud. Kaasmaalased ei pruugi ju teada, et Teie luuletused, kui Teie nad kas enese või ehk ka minu tõlkes avaldate, pole eesti keeles loodud. Need oleksid kauniks lisaks meie luulele. (Under Ivaskile 13. XII 1957)

Esimesed tõlked valmisid Underil 1958. aasta veebruaris, ning neid Ivaskile ülevaatamiseks saates kirjutas Under: „Igal juhul jääb ju Teil vabadus minu omi korrigeerida. Autoril enesel on ju kõige õigem vaist oma loomingu suhtes“ (Under Ivaskile 07. II 1958). Kõige rohkem valmistasid Underile tõlkimisel raskusi värsimõõt ja riimid. Ta tunnistas Ivaskile enda tõlgete kohta: „Tõlkides arvad ju ikka, et autoril on kõik ta sõnad enam-vähem armsad, seepärast püüad neist nii palju, kui kuidagi saab säilitada“ (Under Ivaskile 27. II 1958). Ivaski tagasiside osas oli Under esialgu positiivne: „Ärge muretsege, nagu oleksite mulle liiga teinud oma märkustega! Olen rõõmus, kui seetõttu tõlked paremaks muutuvad.“ (Under Ivaskile 27. II 1958)

Kokku tõlkis Under 1958. aastal kümme Ivar Ivaski luuletust: „Lennuharjutusi“, „Kevad mägedes“, „Vahemere juures“ (Oskar Kokoschkale), „Lõuna-Eesti maastik“, „Kreeka nägemus“, „Ühe suvepäeva lõpp“, „Sõjakad variatsioonid“, „Tormine aed“, „Arusaam“ ja „Õine armulaul.“ Tõlgete avaldamise osas olid Ivask ja Under mõlemad arvamisel, et enne ei tohiks tõlkeid avaldada, kui luuletused on saksa keeles ilmunud:

Minu meelest oleks samuti parim lahendus Teie eestindat luuletuste avaldamiseks „saavutada enne tunnustust saksa kultuuri alal“. Kuna Teie süüme ei luba Teil neid avaldada ilma tõlkijat nimetamata, siis peaks küll vist ootama kuni need saksa keeles on ilmunud. Teil ju olid väljavaated selleks. Kui aga tõlked avaldada „ausalt“, st kui tõlked saksa keelest ühelt eestlaselt (enne saksa keeles ilmumist), siis võidaks meie

kitsarinnalisuse juures Teid kergesti kadakakluses süüdistada. Täbar probleem. (Under Ivaskile 27. II 1958)

Saksa keeles sai ülalpool nimetatud Ivaski luuletuste (va „Lennuharjutusi“) ilmumine võimalikuks alles 1967. aastal, kui ilmus kogumik „Gespiegelte Erde. Gedichte 1953—1963“. 1967. aastal enda 1958. aastal tõlgitud luuletusi üle vaadates ei olnud Under enam enda tõlgetega rahul. Ta tegi muudatusi kõigis luuletustes peale luuletuse „Sõjakad variatsioonid“, ning nagu alati, kooskõlastas kõik muudatused Ivaskiga. Marie Underi tõlkes ilmusid luuletused (va „Kevad mägedes“ ja „Vahemere juures“) 1967. aastal ajakirja Tulimuld 4. numbris. Kõik kümme Underi poolt 1958. aastal tõlgitud Ivar Ivaski luuletust ilmusid alles 1989. aasta Loomingu 12. numbris.

5.3. Henrikas Radauskase luuletuste tõlkimine

1958. aasta maikuus kirjutas Under Ivaskile, et sai leedu luuletajalt Henrikas Radauskaselt kaks tema luulekogu ning plaanib tema luuletusi tõlkima asuda. Ivar Ivask, kes valdas kõiki kolme balti keelt, oli taaskord Underile tõlkimisel abiks. Juunis kirjutas Under Ivaskile:

Täna väga viimase Radauskase luuletuse tõlke eest. Need värsid oma sügavas lihtsuses läksid kohe südamesse. Katsusin neid kohe tõlkida, kuid külgepoogitavad riimsõnad rikuvad kõik ära. Kui tohiks ometi tõlkida seda ja ka neid teisi R. luuletusi riimideta! Need saaksid siis algupärandilähedasemad, kõik rumalad riimist ja rütmist tingit täitesõnad jääksid ära. (Under Ivaskile 05. VI 1958)

Hoolimata sellest, et Underi arvates läheb riimimisega luuletuste lihtsusest ja spontaansusest palju kaduma, kirjutas ta Ivaskile, et: „Ei julgend siiski Teie nõu riimideta tõlkimiseks kuulda võtta, kartes sellega mitte rahuldada autorit“ (Under Ivaskile 28. X 1958). Kui Ivaski enda luuletusi tõlkides suhtus Under Ivaski tagasisidesse ja märkustesse väga mõistvalt, siis Radauskase tõlgete puhul oli ta enda tõlgete osas palju kaitsvamal positsioonil:

Täna Teid lahkelt märkuste eest algan oma vastuväiteid „Õhupostiga“. Luules on ju inversioonid lubat; kuigi ma neid ise väga ei poolda, et saa neist alati mööda, eriti tõlkimisel. Grünthali viimases kogus esines neid rohkesti ja sel kombel, et nad mõtet tumestasid. Eriti palju tarvitas neid Suits. Semperil oli näit. selline rida: „Peitis näo taha

krae, “ mida võib mõista just vastupidiselt sellele, mis on tahet ütelda, nimelt et peitis krae taha näo. Minu rea „Jäi vahet ööseks alla pilveservi“ ei saa ju valesti mõista. Olin sunnit riimi pärast nende paari sõna järjekorda muutma, siin ei olnud midagi parata. (Under Ivaskile 28. XI 1958)

Selleks et enda riimidele toetust leida, otsis ta analoogilisi riiminäiteid Ivaskile autoriteetsete kirjanike teostest. Lisaks eelmainitud Grünthali, Suitsu ja Semperi näidetele tõi Under näiteid veel Ants Orase „Fausti“ tõlkest ning Rilke ja Hopkinsi luulest. Under läks koguni nii kaugele, et pöördus Ivaski kui luuletaja poole, et ta ütleks, kuidas oleks õigem tõlkida:

Kuidas saaksite seda teisiti paigutada antud värsimõõtu? Olen selle kallal enne kui neil päevil pääd murdnud lahendust leidmata. Teie olete ju samuti luuletaja, katsetage, ehk leiate väljapääsu. (Under Ivaskile 28. XI 1958)

Under, kes üldiselt üritas riimiskeemist kinni pidada, alati seda siiski ei suutnud. Kohati leidis Under, et tema enda riimid võivad originaalidest paremadki olla:

A propos riimid: autoril on luuletuses „Talve algus“ 1 s. näit.: „lietus-vartus“, minu tõlgetes nii „halbu“ riime ei esinegi. Meie ei tohiks olla „paavstlikumad kui paavst“. Ja millised on Pasternaki riimid!!! Ootan nüüd Teie otsust, et võida tõlked Manale ära saata. (Under Ivaskile 28. XI 1958)

Under sai isegi aru, et läks ilmselt liiale enda riimide kaitsmisega, ning kirjutas Ivaskile, kes talle tõenäoliselt sama sõjakalt ei vastanud, enda järgnevas kirjas:

Kas mu riime käsitlev toon mu viimases kirjas oli ehk liig resoluutne, et andestate isegi võrdluse lumesajuga puust? /---/ Kas rahunesite ka puhtast südamest mu riimidega „kartlikku-suu“ ja „ujuda-ja!“ või lõite lihtsalt käega? Olen tuhninud vahepeäl veel Suitsu ja Visnapuu luules, et leida toetust oma riimidele. (Under Ivaskile 16. XII 1958)

Under jäi endale kindlaks, et kõik Radauskase riimid ei ole head, kuid selle asemel, et lihtsalt laita, otsustas ta enda arvamuse Ivaskile ka lahti põhjendada:

Mis puutub Radauskase riimidesse „lietus-vartus“, siis arvan, et kriipsutasin alla viimsed riimuvad silbid, sest minu arusaamise järgi on need halvad riimid: kui meesriim on samasõnaline (siin samatäheline), siis on see nõrk riim, näit: lind-lind, kuna lind-ind on

juba korralik riim; kui aga kummalgi samakujulisel riimsõnal on eritähendus, siis on need siiski hääd riimid, häid nimetavad ju prantslased la rime riche'ks (näit. Mälarist - meririst minu mustas tuules). (Under Ivaskile 16. XII 1958)

Kokku tõlkis Under Radauskaselt 1958. aastal seitse luuletust: „Apollo“, „Lihtsad laulud“, „Talve algus“, „Talve muinasjutt“, „Sadam“, „Vihm“, „Õhupost“. Luuletused ilmusid 1959. aasta Mana esimeses numbris koos Ivar Ivaski artikliga „Kaasaegne leedu luuletaja Henrikas Radauskas“ (Ivask 1959). Radauskase tõlkimisel tekkinud vaidluse Ivar Ivaskiga heade ja halbade riimide üle ristis Under poolnaljaga nendevaheliseks riimisõjaks: „Nagu näete, me riimisõda ei tahagi lõppeda. Aga teeme rahu rahupühiks“ (Under Ivaskile 16. XII 1958). Õnneks oli tegemist vaid kirjandusliku lahkkeliga, mis isiklikesse suhetesse edasi ei kandunud, ning kahe luuletaja koostöö luule tõlkimisel sai jätkuda.

5.4. Boriss Pasternaki luuletuste tõlkimine

Kuuldes 1968. aasta sügisel Nobeli auhinna määramisest vene kirjanikule Boriss Pasternakile, kirjutas Under selle kohta Ivar Ivaskile:

Olime väga rõõmsad kui kuulsime raadiost Nobeli auhinna määramisest Pasternakile. Ja nüüd – milline reaktsioon Moskvast!! Õigupoolest olimegi hirmul niisuguse pärast. Just nagu Ungari tragöödia päevil jälgisime raadioteateid ses asjas. Milline sõim Pravdas! Pasternak „häbi plekiks“, „umbrohuks“, ja „sotsialismi reeturiks“ tembeldet; kirjanike liidust välja heidet... Kas see ei tähenda, et talt kõik eelised, mis riigi poolt tunnustet kirjanikud omavad, ära ei võeta – villa ja kirjanduslikud töötamisvõimalused – ja ta päris paaria seisukorda ei jäeta? Stalini aegu oleks ta praegusel juhtumil kindlasti likvideerit. Ta vaene on nii kimbatuses ja ütleb auhinna olevat seotud „paljude probleemidega“. Muidugi olete ju USA pressis kaudu sellest kõigest juba informeerit. (Under Ivaskile 28. X 1958)

Enda järgmises kirjas Ivaskile kirjutas Under, et ta sooviks meeleldi tõlkida ajakirja Mana tarbeks mõnd Ivaski soovitatud Pasternaki luuletust ja võib-olla ka mõnd „Doktor Živagost“, sest need olla lihtsamad. Selleks palus ta Ivaskil saata endale laenuks raamatu venekeelse eksemplari. Kuigi Under ei olnud ajakirja toimetajalt Ivar Grünthalilt vastavat palvet Pasternaki luuletuste

tõlkimiseks saanud ja ta natuke kahtles, kas Grünthal usaldaks selle vastutusrikka töö temale, siis otsustas ta siiski tõlkimisega juba katsetama hakata. Enda vaimustust Pasternaki Nobeli preemia väärilise teose läbilugemisel jagas Under sügise lõpus ka Ivaskile:

Vahepäääl olen lugenud läbi „Dr Zhivago“, mis mind väga-väga haaras. Kompositsioonilised nõrkused, mis talle mõnelt poolt siin ja nagu Stockilt kuulen, ka saksa arvustuste poolt ette heidetakse, ei häiri mind sugugi. Mõni teos võib olla kompositsioonilt kõige täiuslikum, kuid jätab oma vaimu ja hingejõu poolest täiesti külmaks. Ja need luuletused raamatu lõpus on omas lihtsuses ütle mata kaunid. (Under Ivaskile 28. XI 1958)

1959. aasta alguseks oli Under Grünthalilt vastava palve Pasternaki luule tõlkimiseks juba saanud, ning ta tunnistas Ivaskile, et Pasternaki „Doktor Živago“ värssid on talle väga südamelähedaseks saanud:

Ja need Ž. värssid on ka minule väga südamelähedased, olen neist nii haarat, et neid sageli jälle õhtuti voodis loen: milline sügav religiositeet ja puhas hingestet luule! (Under Ivaskile 31. XII 1958)

Nii nagu ka varem, oli plaanitud, et Underi tõlked ilmuvad ajakirjas Mana koos Ivar Ivaski luuletuste autorit tutvustava artikliga. Esimesed Pasternaki luule tõlked valmisid Underil märtsis, ning nagu ikka, saatis ta need Ivaskile tagasisideks:

Oleme siis vahepeal mõlemad Pasternakiga tegelenud. Teie analüüsid kujunevad küll väga põhjalikeks – ootan neid huviga. Saadan täna Teile oma Dr. Zh. luuletõlked, milliseid olen ikka jälle siit-sealt korrigeerind; neid on üheksa tükki, rohkem ei mahu vist küll Manasse. Kuna autor kasutab assonantsriime, siis olen ka mina enesele vastavaid vabadusi luband. Ootan Teie kriitikat: olen iga näpunäite eest tänulik. (Under Ivaskile 03. III 1959)

Saanud Ivaskilt tagasisidet enda tõlgete kohta, asus Under Ivaskile enda luuletuste ja riimide valikut selgitama, tuues välja, et ka Pasternak ise ei kasutanud alati puhtaid riime:

Valiku tegin peamiselt romaani atmosfäärile enim vastavaist luuletustest, ka mängis õnnestumise motiiv tähtsalt kaasa: raskusi valmistas mõnelpool rütm, teisel ridade lühisus, kolmandas tõlkimatud kohad nagu „kroonu maamõõtja“ jne. Mis puutub riimidesse, siis arvan, et ma üldiselt siiski pole vabam autorist, kel esinevad näiteks järgmised riimid:

упрямый - брама, овраг - руках, смены - откровенно, краю - рейью, кургана - поляну, бродяг - умах ja muid sarnaseid. Vabama riimimise lantsseeris juba tsaariajal Scherschenevitsch oma raamatus „Zeljonaja uulitsa“, kus otsis ja kaitses teid väljapääsuks riimide kulumusest ja šabloonist – eks seda teed on käind ka Pasternak ja see asjaolu peaks endamõistetavalt lubama tunnustada tõlkija vabadusi. (Under Ivaskile 18. III 1959)

Kuigi Under oli vahepeal juba saanud Grünthalilt enda luuletõlgete kohta positiivset tagasisidet, siis tuli tal veel natuke pingutada, et ka Ivaskile meele järgi olla. Ta saatis Ivaskile hulga parandusi ning selgitas, miks ta oma tõlgetes palju irdriime kasutab:

Ütlete ju niikuinii, et kasutan Pasternakki tõlkides rohkem irdriime kui mu enda loomingus. Aga, armas arvustaja, oma loomingus on mul vabad käed, tõlkimisel olen paraku autori teksti, siis veel värsimõõdu ja riimiskeemi kammitsas. Schlegel, kes ise ju niipalju on tõlkinud, ütleb kusagil, et luulet tõlkida on võimatu. Seda on ka mõned teised ütelnud – olgu see veidigi vabanduseks, kui mul kõik sajabrotsendiliselt ei õnnestu. Veelkord tänu märkuste eest. Oleks kena, kui mu parandused Teie silmas armu leiaksid. Selgus, et trükkimisega on veel aega, nii et hädajuhul jõuab seal midagi muuta. (Under Ivaskile 03. III 1959)

Kui Ivask teatas Underile, et tal ei õnnestu oma artiklit Pasternaki kohta õigeks ajaks valmis jõuda, siis kirjutas Under talle selle kohta, et tema jaoks ei ole oluline, millal tema tõlked ilmuda saavad, kuid ta peab väga oluliseks seda, et luuletõlked ilmuksid koos Ivaski artikliga:

Ärge olge nukker Pasternaki artikli pärast! Mulle on täiesti ükstapuha, millal mu tõlked ilmuvad, peaasi et need ilmuksid ühes Teie saatesõnaga. Teie ju selgitate selles ka Pasternaki värsitehnilist külge, tema riimimismetoodit, mistõttu mu tõlkeid paremini mõistetakse. (Under Ivaskile 13. V 1959)

Hoolimata sellest, et Underi kindlaks sooviks oli see, et kõik tema luuletõlked ilmuksid üheskoos, saateks Ivaski artikkel Pasternaki kohta, siis kahjuks ei jõudnud Ivask oma artiklit õigeks ajaks valmis, ning langetati otsus, et Underi kaks luuletust ilmuvad eraldiseisvana. Nii ilmusidki 1959. aasta Mana 2. numbris Underi tõlkes Boriss Pasternaki luuletused „Märts“ ja „Talveöö“ ning Mana

3. numbris luuletused „Teedelagunemine“, „Lahkumine“, „Magdalena“ ja „Ketsemani aed“ koos Ivar Ivaski artikliga „Boris Pasternaki romaani ja luule suhteist“.

Kui algselt tõlkis Under Pasternaki luuletusi ajakirja Mana tarbeks, siis 1959. aasta kevadel sõlmisid Marie Under ja Artur Adson Vaba Eesti kirjastusega lepingu Boriss Pasternaki romaani „Doktor Živago“ eesti keelde tõlkimiseks (Belobrovtseva 2016: 730). Adson tõlkis romaani proosaosa ja Under tõlkis romaani lõpus olevad 25 luuletust. Kuigi Under oli Ivaski kriitikameele osas ettevaatlikuks muutunud, otsustas ta siiski ka nende luuletuste tõlgete viimistlemisel abi saamiseks Ivaski poole pöörduda:

Kardan neid tõlkeid kõiki teile saata: Teid on ju kaunis raske – eriti riimi suhtes – rahuldada. Äkki läheb jälle lahti „riimisõjaks“... Teisest küljest oleks ju siiski hea saada mõnd kasulikku vihjet. (Under Ivaskile 01. XI 1959)

Olles enda tõlkeid Ivaskile juba edastanud, tegi Under veel viimase katse neile teed sillutada. Ta tunnistas Ivaskile, et ta on neid tõlkeid tehes endast kõik andnud, ning rõhus taaskord sellele, et ka Pasternaki enda riimid ei olnud alati puhtad:

Nagu vist juba olete märgand, püüan ma võimalikult tekstitruult tõlkida; see raskendab ülesannet. Sakslane, olgugi, et kergendas riimide ärajätmisega tohutult oma tööd, on siiski tekstist kohati eemaldund. Oo-jah, need riimid! Aga Te teate ju, et need P. juures teadlikult ja tahtlikult pole alati puhtad – jah, vahel päris „barbaarsed“. Kui vene keele riimirikkus pole ahvetlend autorit seda täiel määral kasutama, vaid vastupidi omajagu hülgama, siis, armas kuri kriitik, palun väga seda meeles pidada, kui mõni minu riimidest Teid shokeerib. /---/ Kui see tõlge Teie silmis armu ei leia, siis jäägu ta kasvõi ilmutata – minu oskused on kõik tühjaks ammutet. Kui Teie värske silm ja pea siiski millegi paremaga mõnd kohta suudab asendada, siis olen Teile väga tänulik. (Under Ivaskile 20. XI 1959)

Üldjoontes jäi Under Ivaski märkustega enda tõlgete osas rahule, ning tegi oma tõlgetes Ivaski näpunäidete järgi parandusi. See ei tähendanud muidugi, et ta päris kõiges Ivaskiga oleks nõustunud. Luuletuse „Vaiksel nädalal“ tõlke osas vaidles ta Ivaskile vastu:

Et soovite tõlkes „la“- riimi kümnel korral – nagu see esineb autoril kokku kolmes esimeses salmis – on täiesti võimatu. Ja ma ei leia, et see mingi kõlaline pluss oleks, ennem vastupidi. Mulle meenub niisuguste riimikõlksude puhul alati Schopenhauer, kes

äraleierdet riime nimetas „hopsassaaks“. /---/ Siia pean ma lisaks veel ikka jälle oma vana märkuse poetama, et eesti keel on riimivaene. Kui rikka riimi-tagavaraga keeltesse tõlkijad, nagu sakslane, prantslased, rootslased pole toime tulnud riimides tõlkimisega, siis tohiks küll vist riimides tõlkimist eesti keeles enam-vähem saavutuseks pidada. (Under Ivaskile 07. XII 1959)

Boriss Pasternaki romaan „Doktor Živago“ ilmus Marie Underi ja Artur Adsoni tõlkes 1960. aastal Stockholmis. Luuletaja, kriitik ja tõlkija Aleksis Rannit kirjutas 1962. aastal Tulimulda „Doktor Živago“ eestinduse kohta arvustuse, milles ta leidis, et „Eestlased võivad sellele tõlkele uhked olla“ (Rannit 1962: 221). Marie Underi luuletõlgete üle võib tõepoolest uhkust tunda, kuid Adsoni proosatõlget peetakse tänapäeval nõrgaks. Seda näitab asjaolu, et 1999. aastal anti Eestis Boriss Pasternaki „Doktor Živago“ romaanist välja uus tõlge, milles on proosaosa tõlkinud Jüri Ojamaa, luuletused on aga endiselt sisse võetud Marie Underi tõlkes.

Kokkuvõte

Arhiivitööl põhinevas bakalaureusetöös uurisin eesti ühe väljapaistvaima luuletaja Marie Underi kirju eesti juurtega kirjandusteadlasele ja luuletajale Ivar Ivaskile. Siiani publitseerimata kirjavahetus on kultuurilooliselt väga olulise väärtusega selle poolest, et see on üheks vähestest allikatest, mis võimaldab Underit inimesena tundma õppida. Töö eesmärgiks oli anda ülevaade Marie Underi kirjadest Ivar Ivaskile, ning avada läbi Underi ja Ivaski vahelise sõprussuhte ja nende koostöö luule tõlkimisel, Underi isikut ja tema kirjanduslikke hoiakuid.

Bakalaureusetöö esimene teoreetiline peatükk keskendub küsimusele, miks on oluline uurida kultuuritegelaste kirjavahetusi. Juri Lotmani ja Jüri-Franciscus Lotmani artiklitele toetudes jõudsin järeldusele, et huvi kultuurilooliselt oluliste inimeste eraelu vastu seisneb inimkultuuri vajaduses suurmehi mäletada ja püüus autoriga samastuda, et seeläbi autori loomingut paremini mõista, sest just autori enda isik ja reputatsioon on see, mis tagab ühiskonna silmis tema sõnumi „tõesuse“. Keskendudes kirjavahetuste uurimise ajaloole ja põhimõtetele sain teada, et kirjavahetused kuuluvad elulookirjutiste valdkonda, ning teoreetilisest küljest on nende uurimisele hakatud tähelepanu pöörama alles paaril viimasel aastakümnel. Kui varasemalt huvitasid kirjavahetused uurijaid põhiliselt vaid neis sisalduva faktilise informatsiooni tõttu, siis tänapäeval on kirjade uurimisel hakatud rõhku pöörama ka kirjade performatiivsetele, tekstuaalsetele ja retoorilistele aspektidele (Stanley 2004: 211).

Selleks et Marie Underi ja Ivar Ivaski kirjavahetust paremini mõista, ning kirjavahetust nende isiklikku ja ühiskondlikku konteksti asetada, käsitlevad töö teine ja kolmas peatükk Underi ja Ivaski elulugusid. Bakalaureusetöö neljas osa keskendunub Marie Underi kirjadele Ivar Ivaskile. Underi ja Ivaski kirjavahetuse kõige aktiivsem periood oli aastatel 1958–1963. Põhiliselt kirjandusele ja tõlkimisele keskendunud kirjavahetus Ivaskiga oli sellel perioodil Underi jaoks vaimselt väga stimuleeriv. Ivask saatis Underile palju kirjandusteoseid, ning Under avaldas nende kohta arvamust. Underi kirjanduslikud vaates olid väga konservatiivsed. Ta armastas luules riime ning ei pooldanud vabavärssi. Moodsate luulesuundade osas oli ta äärmiselt kriitiline, lausa vaenulik.

Under kirjutas Ivaskile ka isiklikematel teemadel. Ta jagas temaga enda unetuse probleemi, mis teda juba aastaid vaevas, ning arutles Jumala ning surma teemadel. 1963. aastal toimus aga Underi

ja Ivaski usaldusliku kirjavahetuse jahenemine. Tüli tekkis sellest, et Underi arvates oli autoril endal ainuõigus otsustada, mida enda loomingust avaldada ja kuidas enda loomingut tõlgendada. Kõige rohkem tekitas kirjavahetuses tüli see, et Ivask arvustas Underi luulekogu „Ääremail“, ning Under tundis, et Ivask on enda kriitikas talle liiga teinud. Ka kirjanduslikud erimeelsused, mille üle oldi varem rahumeelselt arutletud, muutusid ühtäkki justkui möödapääsmatuteks. 1965. aasta alguses lõpetati tüli küll justkui ära, aga lõplikult kirjavahetuse varasem soe ja usalduslik toon enam ei taastunudki.

Marie Under armastas ka ise väga kirjanike elulugusid ja kirjavahetusi lugeda, ning seetõttu mõistis ta ilmselt, et kirjavahetus Ivaskiga kuulub tema biograafia hulka. Kuigi Underile ei meeldinud avalik tähelepanu ning ta väitis, et ta enda biograafiast ei hooli, siis võib siiski uskuda, et Under on kirjades Ivaskiga silmas pidanud seda, et ta enda isikut liigselt ei kompromiteeriks, ning samas on kirjavahetus Ivaskiga võimaldanud tal jagada enda isiklikke vaateid ja veendumusi, enda sügavamat olemust.

Bakalaureusetöö viies osa on keskendunud Marie Underi luuletõlgetele, mis valmisid 1957–1960 aastatel koostöös Ivar Ivaskiga ja mille üle Under ja Ivask oma kirjavahetuses elavalt arutlesid. Under tõlkis läti luuletaja Aleksandrs Čaksi, Ivar Ivaski, leedu luuletaja Henrikas Radauskase, vene luuletaja Boriss Pasternaki, ning Astrid Ivaski luulet. Ivar Ivask, kes õhutas Underit tõlkima, oli tema tõlgete kriitiliseks toimetajaks. Kõige rohkem valmistasid Underile tõlkimisel raskusi värsimõõt ja riimid, kuid vaidlusi tekkis Ivaskiga ka inversiooni ja irdriimide üle. Üldiselt oli Under arvamusel, et eesti keel on riimide poolest väga vaene, ning kuigi ta pooldas täisriime, siis luulet tõlkides oli ta kergemini valmis järeleandmisteks, kui oma loomingus.

Arhiiviallikad koos lühenditega

Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile. – KM EKLA, f 180, m 45–46.

(KM = Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv)

Kirjandus

Aaver, Eva 1972. Kirjade publitseerimine päevakorrale. – Keel ja Kirjandus, 1972, nr 11, lk 690–692

Aaver, Eva, Heli Laanekask 1998. Kirjad tulevikku. – Eesti Vabariigi teaduspreemiad 1998. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Adson, Artur 1974. Marie Underi eluraamat I. Lund: Vaba Eesti.

Annuk, Eve 2006. Ilmi Kolla ja tema aeg : biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Belobrovtseva, Irina 2016. Marie Under – Juri Živago luuletuste eestindaja. – Keel ja Kirjandus, 2016, nr 10, lk 729–738

Dobson, Miriam 2009. Letters. – The Interpretation of Texts from Nineteenth- and Twentieth-Century History. Toim. Dobson, Miriam, Benjamin Ziemann. London: Routledge, pp 57–73.

Gerber, David 2006. Authors of Their Lives: The Personal Correspondence of British Immigrants to North America in the Nineteenth Century. New York: New York University Press.

Hasselblatt, Cornelius 2016. Eesti kirjanduse ajalugu. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 358–368

Hinrikus, Rutt 2006. Järelsõna. – Under ja Tuglas. Marie Underi ja Friedebert Tuglase kirjavahetus. Koost Hinrikus, Rutt. Tallinn: Tänapäev, lk 197–204

Hinrikus jt 2003 = Hinrikus, Rutt, Janika Kronberg, Sirje Olesk, Tio Tepandi. Marie Under. Fotoalbum. Tartu: Ilmamaa, Eesti Kirjandusmuuseum.

Ivask, Ivar 1958a. Saateks Marie Underi luuletõlkeile Läti keelest. – Mana, 1958, nr 2, lk 20

- Ivask, Ivar 1958b.** Aleksandrs Tšaksi poem „Elu“ ja selle koht Läti luules. – Mana, 1958, nr 3, lk 1–5
- Ivask, Ivar 1958c.** Oskar Kokoschka illustreerib Marie Underit. – Mana, 1958, nr 4, lk 36–37
- Ivask, Ivar 1959. Kaasaegne leedu luuletaja Henrikas Radauskas. – Mana, 1959, nr 1, lk 3–8
- Ivask, Ivar 1990a.** Elav Under. – Keel ja Kirjandus, 1990, nr 6, lk 341–347
- Ivask, Ivar 1990b.** Marie Underi kirju. – Keel ja Kirjandus, 1990, nr 7, lk 422–429
- Kiin, Sirje 1998.** Marie Underist ja eestlastest Astrid Ivaski pilgu läbi. – Sirp, 17.07.1998.
<http://www.sirp.ee/archive/1998/17.07.98/Kirjand/kirjand1-1.html> (22.05.17)
- Kiin, Sirje 2011.** Marie Under: Elu ja luule. Tallinn: Tammeraamat.
- Kiin, Sirje 2016.** Miks maeti Marie Under ja Artur Adson justkui poolsalaja kodumaa mulda? - Sirp, 01. juuli 2016. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/miks-maeti-marie-under-ja-artur-adson-justkui-poolsalaja-kodumaa-mulda> (22.05.17)
- Lotman, Juri 1991.** Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestusest. – Kultuurisemiootika: tekst-kirjandus-kultuur. Tallinn: Olion, lk 314–311.
- Lotman, Jüri-Franciscus 2006.** Kirjaniku biograafia kui katse omandada loomingut – Hortus Semioticus nr. 1, lk 94–98. http://www.ut.ee/hortussemiticus/1_2006/lotman.htm (22.05.17)
- Noorhani, Piret, Leili Punga 2003.** Autograaf arhiivis - anakronism või uunikum? – Käsi kirjutab: valik autograafe Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9-15.
- Olesk, Sirje.** Friedebert Tuglas (1886–1971).
http://krzwlive.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=57&table=Persons
 (22.05.17)
- Olesk, Sirje 2007.** Ivar Ivaski päevikud. Saateks ja selgituseks. - Ivask, Ivar, Sirje Olesk. Olla need, kes me oleme: katkeid päevikutest aastatel 1964 - 1992. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 5–11.
- Oras, Ants 1963.** Marie Under. Lühimonograafia. Lund, Rootsi: Eesti Kirjanike Kooperatiiv AB.
- Pärtna, Maarja 2014.** Kohad Ivar Ivaski luules. Magistritöö.
<http://dspace.ut.ee/handle/10062/41686?show=full&locale-attribute=en> (22.05.17)
- Plummer, Ken 2001.** Documents of Life 2: An Invitation to A Critical Humanism. 2nd Edition. London: Sage, lk 52–55.

- Rannit, Aleksis 1962.** Eestindatud „Doktor Živago. – Tulimuld, nr 3, lk 216–221.
- Smith, Sidonie, Julia Watson 2001.** Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. Minneapolis, US: University of Minnesota Press.
- Smith, Sidonie, Julia Watson 2010.** Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives, Second Edition (2). Minneapolis, US: University of Minnesota Press.
- Stanley, Liz 2004.** The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. Auto/Biography 12, 201–235.
- Taagepera, Rein 1992.** Ivar Ivask mõõdupuuna. – Akadeemia 1992, nr 11, lk 2399–4001
- Talvet, Jüri 1988.** Maailmakirjandust selitamas: Ivar Ivask ja. “Books Abroad” / “World Literature Today”. – Keel ja kirjandus 1988, nr 9, lk 531-539.
- Tarvas, Mari 2006.** Ivar Ivaski personaalbibliograafia. Keele ja Kirjanduse raamatusari nr 5. Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Undusk, Jaan 2007.** Armastus revolutsiooni varjus Under ja Tuglas aastal 1917. – Postimees, 10. märts 2007. <http://www.postimees.ee/1638701/armastus-revolutsiooni-varjus-under-ja-tuglas-aastal-1917> (22.05.17)
- Urmet, Jaak 2010.** Adsoni pealt maha kirjutatud Marie Under. – Eesti Päevaleht, 29. jaanuar 2010. <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/adsoni-pealt-maha-kirjutatud-marie-under?id=51186845> (22.05.17)
- Vahtre, Sulev 1997.** Eesti ajalugu elulugudes. Tallinn: Olion, lk 194–195.

42

72

Saadan Teie kinn 7 Pärnuskose luulokuse toimet.
 Teie proot si küll teadet Rakessa, kuid milga ei
 ole ma veel hakkame saant ja võibolla ei saagi.
 Need folked on mul sellisel küjul juba küll ammuse
 valmis, kuid ma lootsin siiskiagi veel mõnd korda
 ehk paremaks muuta, seepärast pole see õnnestunud,
 ning nüüd pean ma Teie otsust nentä kotta.

Kuna oleks praegu kõõgu nii koormat, siis
 soovisid meidki. Kaudale tõi ka Pärnukali
 luuletusi, mõned nendest, mis Teie soovitate ja
 ka aga Ihtiragust — need on lihtsamad. Aga
 saksa keelele tõlgaame järgi ei saa neil tol-
 kida, pean ära otsama. Kuni saan Teilt laenuks
 venekeelse eks.-i. Dr. Grünthal küll ise mu poole
 pole pöördum ja ta näeks ehk õisgi parema mehegi,
 et ole selle töö sooritaksite. Ma hakkam juba
 neil päevil selle sõnadega katsetama, kuid jään
 ära otsama võimetaja. Lettepanekut — võibolla ta
 ei usaldakski seda töö minni kätte. Muide, eile
 saatsi ta mulle oma uue luuletuse ^{ilastikuga} "Kõrgel tatumine",
 paludes nimu arvamusel selle kohta. Pärnukaliast on
 see "Meri". Kuna mul üle ali linnakäik, mis ju
 alati võib kosta (kaevu) siis sain ma ainult põõsuga
 jailegi manustajate heita. Esimene tsükkel, Vesley
 elegiad "algas tugevasti: tihedad ja värvikad nägud".
 Teine pool teletst tsüklist, "Luska rimbelt" kuulub aga

Lisa 2

Die nou summe...
 nende maadate tundate, konstrueerit nendele raam,
 mis mind ei saada praedisa. Gr. on ju mi andkas,
 katja, et ta ei suuda jätta iroisvaks ja on
 ikkagi ka sigurdama. Ta vist saatis Tõlgi neid
 küber ja Kõhnapõrgi ja "kukeleegust" lägeda?
 Oleme sarnati kui Tõlgi suure õhinaga kaasa
 eland Posternaki suatuselle ja jälgime teda südame-
 valuga edasi. Ta on ju nüüd õndsus! Kas talle
 jätakse ta surila ja aed, kus ta mõis armastatut
 hõlmata, nagu Tõlgi poost lasevtsi saadet piitidit näen?
 Täna näeme piitidit. Ka see koeraga on ligutav.
 Loom nüüd tema julget raamatut. Esimesena luges
 seda mu mees, sest ta tahtis näelt P. takavõimaid
 kommunismivõimaid mitte ja müüd tema tõlkepiir-
 misi rekerenda.
 Tõlchi raamotu teistkordne lugemine on nii
 siis Posternaki tõlka edasi liikumise. Aimele rihale kohale
 lhp. 95 tahaksin täna vihitata: "Die Gegenwart des
 Messias ist ein Geheimnis. Nicht jedem kann es gesagt werden,
 mit nicht jeder kann es schauen, sondern nur der, der
 wie Simon vom Heiligen Geist ergriffen ist. Wo immer sich
 Erlösung vollzieht, hat sie ein Moment des Überraschen-
 den, des Unberechneten, etwas, das im Widerspruch steht
 zu allen krummen Traditionen und intellektuellen Vor-
 derungen." Miks? Mui siis ikkagi ainult meelde helata
 "arm" (Quid) arast saale. Aga mida mitte kõigile otsijale?
 Miks on mõned eelistet?
 Loom tänuksuna Tõlgi kirjast, et saadate mulle veel
 kile T. teose. Tähtsini rõõmab õnnestata. Tõlgi jaa
 ahastusse kirimi, nagu Tõlgi hõllete, jaatav on sarnati
 eksistentiaalist Laspeers.
 Soovides Tõlgi jätta Tõlgi huvitavaks klesameteks
 teaviton tänuks Tõlgi mõlemad.
 Tõlgi Mander
 Keda on praegu täol, kuid eksita teavitab müüdig, karsa.

Summary

The bachelor thesis based on archive work concentrates on the letters of one of the most outstanding Estonian poets, Marie Under (1883–1980), addressed to Ivar Ivask (1927–1992), a literary scholar and poet of Estonian descent. The previously unpublished correspondence between Marie Under and Ivar Ivask has significant cultural importance, because it is one of the few sources which allows to get to know Under as a person. The aim of this thesis is to provide an overview of the letters of Marie Under to Ivar Ivask, and, through their friendship and collaboration in translating poetry, reveal Under's persona and her literary approaches.

The first chapter of the thesis focusses on the question of why it is important to study the written correspondences between cultural figures. Relying on the articles by Juri Lotman and Jüri-Francis Lotman, the author concludes that the interest in the private lives of people of cultural significance stems from mankind's need to remember the great persons and to try and identify with the authors to understand their works better. Because, in the eyes of the society, the persona of the author and their reputation is what ensures the "truthfulness" of their message. Focussing on the history and principles of studying correspondences, the author finds that the written correspondences belong to the field of life writings and from theoretical perspective these have only been studied for the past couple of decades. If earlier the people studying the correspondences were mainly interested in the factual information provided in them, then nowadays, more attention is also paid on the performative, textual and rhetorical aspects of the letters (Stanley 2004: 211).

To understand the correspondence between Marie Under and Ivar Ivask better, and to place the correspondence into personal and social contexts, the second and third chapter of this thesis discuss the biographies of Under and Ivask. The fourth section of this thesis focusses on the letters of Marie Under to Ivar Ivask. The most active period of correspondence between Under and Ivask was from 1958 to 1963. The letters to Ivask, that dealt mostly with literature and translating poetry, were mentally very stimulating for Under. Ivask sent a lot of literature to Under, and she expressed her opinion on it. Under's literary views were very conservative. She loved rhymes in poetry and did not favour free verse. She was very critical, even hostile towards modern poetry trends.

In her letters, Under also shared more personal issues with Ivask. She wrote about her troubles with insomnia, which had possessed her for years, and she also discussed the topics of God and

death. In 1963, the trusting tone of the correspondence between Under and Ivask cooled down. The fight started with Under's opinion that only the author has the right to decide what to publish from one's creation and how to interpret it. The most trouble was caused in the correspondence by the fact that Ivask critiqued Under's poetry collection *Ääremail*, and Under felt that Ivask had been too harsh in his critique. Literary differences of opinions that could be discussed peacefully before also became very prominent suddenly. At the start of 1965, it seemed the fight was over, but the warm and trusting tone never returned to their correspondence.

Marie Under loved to read the biographies and correspondences of writers which is why she probably realised that the correspondence with Ivask was a part of her biography. Although Under did not enjoy publicity and she claimed not to care for her own biography, it can be presumed that in her letters to Ivask, she meant not to compromise her persona too much and at the same time, this correspondence allowed her to share her personal views and beliefs, her deeper character.

The fifth section of the bachelor thesis focusses on the poetry translations by Marie Under completed in 1957–1960 in collaboration with Ivar Ivask. Under translated the poetry of Latvian poet Aleksandrs Čaks, Ivar Ivask, Lithuanian poet Henrikas Radauskas, Russian poet Boris Pasternak and Astrid Ivask. Ivar Ivask, who encouraged Under to translate, was the critical editor of her translations. When translating, Under struggled the most with metre and rhymes, but arguments with Ivask also emerged over inversion and imperfect rhymes. In general, Under believed that Estonian language did not have enough rhymes and although she preferred perfect rhymes, when translating, she was more open to make exceptions than in her own creation.

Lihthitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Pauliina Kolde (sünnikuupäev: 21.02.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihthitsentsi) enda loodud teose „Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile“, mille juhendajad on Rutt Hinrikus ja Leena Kurvet-Käosaar
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihthitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 25.05.2017

(allkiri)